

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ,
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ,
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ**

DSc.27.06.2017.Fil.21.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

РАДЖАБОВ НАСИР НАСИМОВИЧ

**ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ВОКАЛИЗМ
СИСТЕМАСИНING ФОНОЛОГИК ЖИҲАТДАН ЧОҒИШТИРМА
ТАДҚИҚИ**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2018

УДК: 811.111'342.41
811.512.133'342.41

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of dissertation abstract of Doctor of Philosophy (PhD) on
philological sciences**

Раджабов Насир Насимович

Инглиз ва ўзбек тилларида вокализм

системасининг фонологик жиҳатдан чоғиштирма тадқиқи 3

Radjabov Nasir Nasimovich

The Contrastive-Phonological Study of the System of Vocalism in the English

and Uzbek languages 23

Раджабов Насир Насимович

Сопоставительно-фонологическое исследование системы

вокализма английского и узбекского языков 43

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works 47

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ,
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ,
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.Fil.21.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

РАДЖАБОВ НАСИР НАСИМОВИЧ

**ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА ВОКАЛИЗМ
СИСТЕМАСИНING ФОНОЛОГИК ЖИҲАТДАН ЧОҒИШТИРМА
ТАДҚИҚИ**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2018

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида №В2017.3.PhD/Fil277 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси www.tashgiv.uz ҳамда «ZiyoNet» Ахборот таълим портали www.ziynet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Сиддиқова Ирода Абдузухуровна
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Сафаров Шаҳриёр Сафарович
филология фанлари доктори, профессор

Солижонов Собиржон
филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

**ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори
институту**

Диссертация ҳимояси Тошкент давлат шарқшунослик институти, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги DSc.27.06.2017.Fil.21.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2018 йил «__» _____ соат __ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100047, Тошкент, Миробод тумани, Шаҳрисабз кўчаси, 25-уй. Тел: (99871) 233-45-21; факс: (99871) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru).

Диссертация билан Тошкент давлат шарқшунослик институти Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (__ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100047, Тошкент, Миробод тумани, Шаҳрисабз кўчаси, 25-уй. Тел: (99871) 233-45-21.

Диссертация автореферати 2018 йил «__» _____ куни тарқатилди.
(2018 йил «__» _____ даги __ рақамли реестр баённомаси).

А.М.Маннонов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Қ.П.Содиқов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, филол.ф.д., профессор

Г.Х.Боқиева

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё тилшунослигида тилларнинг товуш қатламини тавсифий, чоғиштирма ва дистрибутив методлар асосида тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Тилнинг товуш тизимини чоғиштирма аспектда ўрганиш чет тил талаффуз меъёрларини мукамал ўзлаштиришга замин яратади. Шу боис дунё тилшунослигида товуш соҳасини чоғиштирма тадқиқ қилиш масаласига талаб тобора ортмоқда. Замонавий тилшуносликда унлиларнинг тиллараро эквивалентлик муаммосини илмий тадқиқ қилиш, чоғиштирилаётган тилларда, хусусан, инглиз ва ўзбек тилларида унли фонемаларнинг эквивалентлик даражаси юзасидан аниқ назарий хулосалар чиқариш зарурати мавзунинг долзарблигидан далолат беради.

Бугунги кунда жаҳон тилшунослигида фонетик ярус бирликлари – *нутқ товуши, бўгин, урғу, интонация, сингармонизм* ва уларнинг нутқда воқеланиш хусусиятлари юзасидан артикуляция, акустика, перцептив ҳамда лингвистик жиҳатлар каби устувор йўналишларда тадқиқот ишлари олиб борилмоқда. Унли товушларнинг функционал-лингвистик хусусиятларини илмий ўрганиш уларнинг фонологик мақоми билан бир қаторда позицион кўринишларини ҳам қамраб олади. Унли фонемаларнинг энг кўп учрайдиган позицион кўринишларини тадқиқ этиш ва шу асосда унлиларнинг тиллараро эквивалентлик даражасини аниқлаш инглиз ва ўзбек тилшунослигида ечимини кутаётган масалалардан бири саналади.

Мустақиллик йилларида барча фанларни пухта ўзлаштириш, жаҳон фани ютуқларидан ўз вақтида хабардор бўлиш учун чет тилларни мукамал билиш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Илм-фанни ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясида «Таълим ва фан соҳасини ривожлантириш» алоҳида қайд этилган бўлиб, унда бошқа фанлар билан бир қаторда чет тилларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш масаласи кун тартибига қўйилган¹. Шу боис чет тилини ўрганиш жараёнида сўзларни фонетик меъёр доирасида талаффуз қилиш, ўрганилаётган чет тили, хусусан, инглиз тили билан ўзбек тилидаги унли товушларнинг эквивалентлик даражасини аниқлаш, қиёсланаётган тилларнинг ўзаро алоқага киришиши натижасида юзага келадиган унлиларнинг потенциал интерференцияси омиллари бўйича янгича илмий концепцияга асосланган фундаментал монографик тадқиқотлар олиб бориш зарурати мавжуд.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги ПҚ-1875-сон «Чет тилларини ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Қарори, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони/ Халқ сўзи, 2017 йил, 8 февраль. № 28.

стратегияси тўғрисида»ги Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 8 августдаги «Таълим муассаларида чет тилини ўқитишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари ҳақида»ги Қарори ҳамда бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлаштирилган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Инглиз адабий тилида нутқ товушларининг, хусусан, унлиларнинг фонемик жиҳати, уларнинг урғули ва урғусиз ҳолатдаги фонетик ва фонологик хусусиятлари хорижда Д.Джоунз, Н.Эрдели, Л.Хултзен, Б.Трнка, А.Койен, Ж.О`Коннер, А.Гимсон, Ж.Кайе, С.Браунли, А.Жонатан, В.Васильев, А.Либерман, Т.Торсуев, В.Михальчук, И.Полюшкина, Е.Бобылёва, Т.Чугаева²; Ўзбекистонда А.Абдуазизов³ каби тилшунослар томонидан ўрганилган. Инглиз адабий тили унли товушларини А.Гимсон артикуляцион-акустик жиҳатдан фонетик-эксперимент асосида⁴; Т.М. Ан Рейко перцептив нуқтаи назардан⁵ тадқиқ қилган. А.Абдуазизов

² Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge: Heffer, 1960; Эрдели Н.Б. О нейтральном гласном в английском языке//«Филологические науки», №1.1960. – С. 68-79; Hultzen L.S. System Status of Obscured Vowels in English // Languages, vol. 37. № 4. 1961. – P. 565-569; Trnka B. A Phonological Analysis of Present day Standard English. – Tokyo: Hokuon Publishing Co., 1966; Cohen A. The Phonemes of English. 3rd print. – The Hague: Martinus Nijhoff, 1971; O`Connor J.D. Phonetics. Penguin Books. – Great Britain, 1988; Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989; Kaye J. Phonology a cognitive view. – USA: Routledge, 1989; Brownlee S. A. The Role of Sentence Stress in vowel reduction and formant undershoot: a study of lab speech and informal, spontaneous speech. A Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Texas. – Austin, 1996; Jonathan A. B. Positional neutralization: A phonologization approach to typological patterns. A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics. The University of California – Berkeley, 2002; Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – M.: High School Publ. House, 1970. – С. 29; Либерман А.С. Безударные гласные английского языка//Иностранные языки в школе, №5. 1975. – С. 72-81; Либерман А.С. Долгота гласных английского языка // Иностранные языки в школе, № 2. 1966. – С. 25-31; Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе. – М.: Наука, 1977; Михальчук В. А. Модификации английских гласных в связной речи: на материале вокалического стыка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Минск, 1999; Полюшкина И. В. Особенности ударного вокализма в английской спонтанной разговорной речи: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2003; Бобылёва Е.А. Сравнительно-историческое исследование английского безударного вокализма: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2004; Чугаева Т. Н. Звуковой строи языка в перцептивном аспекте (эксп-ное исс-е на материале ан-го яз.): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2009.

³ Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967; Абдуазизов А.А. О безударном вокализме английского языка // Вопросы филологии. Вып.17, Сборник №1 ТГПИИЯ. – Т., 1969. – С. 1-14; Абдуазизов А.А. К типологии фонологических систем (на материале английского и узбекского языков): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1974.

⁴ Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989.

⁵ Ann Reiko T. M. Multidimensional Map of the phonemes of English: a perceptual study. A Dissertation for the degree of doctor of philosophy in educational psychology, – University of Hawaii, 1981.

инглиз адабий тили унлиларининг урғусизлик ҳолатини ўрганиб, нейтрал /ə/ фонемасининг турли вариацияларга эга бўлиш сабабларини очиб берган⁶.

Ўзбек тилида унли товушларнинг артикуляцион-акустик жиҳати, уларнинг урғули ва урғусиз ҳолати, редукция ҳодисаси хорижда А.Сёберг; Ўзбекистонда Д.Поливанов, А.Ғуломов, А.Кононов, Ш.Шоабдурахмонов, С.Отамирзаева, А.Маматов, А.Абдуазизов, Т.Қудратов, В.Решетов, Х.Данияров, А.Махмудов, Ж.Маматов, М.Миртожиев каби тилшунослар томонидан илмий ўрганилган⁷. Шунингдек, А.Щербак, Н.Баскаков, Х.Дадабоев каби туркологларнинг ишларида ҳам бошқа туркий тиллар билан бир қаторда ўзбек тили товуш тизимининг ўзига хос жиҳатлари ёритилган⁸. Ўзбек тилшунослигида илк бор А.Махмудов адабий тилнинг товуш системасини экспериментал-фонетик метод билан ўрганган бўлса⁹, М.Миртожиев адабий тил унлилари билан бир қаторда шеваларда, шунингдек, ўзлашган лексикада учровчи унлиларни ҳам фонетик эксперимент асосида тадқиқ қилган¹⁰. С.Ризаев ўзбек тили унли фонемаларининг қўлланиш частотасини лингвостатистик метод билан ўрганган¹¹. А.Абдуазизов эса тилнинг товуш тизимини экспериментал-фонетик метод асосида инглиз ва ўзбек адабий тиллари мисолида чоғиштириб тадқиқ қилган¹².

Чоғиштирилаётган тиллар вокализм тизимида унли фонемаларнинг ўзаро эквивалентлиги муаммоси ҳамда потенциал интерференцияси илмий тадқиқ қилинмаган. Мазкур муаммони илмий ўрганиш назарий жиҳатдан чоғиштирилаётган тилларда унли фонемаларнинг эквивалентлик даражаси

⁶ Абдуазизов А.А. О безударном вокализме английского языка // Вопросы филологии. Вып.17, Сборник №1 ТГПИИЯ. – Т., 1969. – С. 1-14.

⁷ Sjoberg A.F. Uzbek Structural Grammar. Indiana University. Vol.18. The Hague, 1963; Поливанов Д. Е. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. – Т.: Узгосиздат, 1933; Ғуломов А. Ўзбек тилида урғу. – Т., 1947; Кононов А.Н. Грамматика современного литературного узбекского языка. – М.: Изд-во Академии наук, 1960; Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Т.: Ўзфанакаднашр, 1962; Отамирзаева С. Звуковой состав наманганского говора узбекского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1963; Маматов А. Андижанский городской говор узбекского языка (фонетико-морфологические особенности говора): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1967; Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967; Абдуазизов А.А. К типологии фонологических систем (на материале английского и узбекского языков): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1974; Қудратов Т. Переходные говоры узбекского языка (На материале говоров Шахрисабзского, Яккабагского, Чиракчинского и Камашинского районов Кашкадарьинского области): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1968; Решетов В., Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси (Фонетика, Морфология, Лексика). – Т.: Ўқитувчи, 1978; Данияров Х. Опыт изучения джекающих (кыпчакских) диалектов в сравнении с узбекским литературным языком. – Т.: Фан, 1975; Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1980; Маматов Ж.Т. Ўзбек тилида редукция: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Т., 2009; Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013.

⁸ Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Л.: Наука, 1970; Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. – М.: Наука, 1988; Dadaboyev X.A., Holmanova Z.T. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. – Т.: Tafakkur boʻstoni, 2015.

⁹ Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1980.

¹⁰ Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013.

¹¹ Ризаев С.А. Ўзбек тилининг лингвостатистик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореферати. – Т., 2008.

¹² Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967.

ҳамда потенциал интерференцияси омилларининг аниқланиши, амалий жиҳатдан эса тадқиқот хулосалари инглиз тили унлиларининг талаффузини янада самарали ўзлаштиришга хизмат қилиши билан муҳим аҳамият касб этади.

Диссертация мавзусининг диссертация бажарилаётган олий таълим муассасаси илмий тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг «Лингвистика ва хорижий тилларни ўқитиш самарадорлигини оширишнинг назарияси ва амалиёти» мавзусида олиб борилаётган истиқболли илмий тадқиқот ишлари режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади инглиз ва ўзбек адабий тиллари унлиларининг фонологик хусусиятлари асосида уларнинг эквивалентлик даражасини аниқлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

инглиз ва ўзбек адабий тилларида унлиларнинг урғули, урғусиз ҳолатдаги фонетик хусусиятларини чоғиштирма тадқиқ қилиш ҳамда уларнинг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини аниқлаш;

мазкур тилларда унлиларнинг урғули ва урғусиз ҳолатдаги фонологик статусини чоғиштириб ўрганиш;

инглиз ва ўзбек адабий тилларида унли фонемаларнинг эквивалентлик даражасини ёритиш;

чоғиштирилаётган тиллар вокализм тизимида интерференцияга сабаб бўладиган лингвистик омилларни аниқлаш ва уларнинг юзага келиш сабабларини илмий асослаш;

инглиз ва ўзбек адабий тилларидаги унлиларнинг чоғиштирма тадқиқи натижасига доир назарий ва амалий хулосалар таклиф этиш;

Тадқиқотнинг объектини инглиз ва ўзбек адабий тиллари унлилар тизими ташкил қилади.

Тадқиқотнинг предмети инглиз ва ўзбек адабий тилларида унли товушларнинг фонологик хусусиятлари асосида уларнинг эквивалентлик даражасини ўрганишдан иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида тафсифий, чоғиштирма, дистрибутив усулларидадан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

инглиз ва ўзбек адабий тилларидаги урғули ва урғусиз унлиларда фонетик ва фонологик изоморфизм ҳамда алломорфизм очиб берилган;

чоғиштирилаётган тилларнинг фонологик тизимида *фонологик оппозициялар* билан бир қаторда *маъно фарқловчи товуш жуфтликлари* ҳам мавжудлиги далилланган;

унлилар нейтрализацияси инглиз тилида парадигматик, ўзбек тилида синтагматик табиатга эга бўлиши асосланган;

инглиз ва ўзбек адабий тилларида унли фонемалар ўзаро *ярим эквивалент* эканлиги аниқланган;

чоғиштирилаётган тилларда унлилар тизимининг тузилиши, артикуляцион-акустик хусусияти, урғусизлик ҳодисаси, унли фонемаларнинг позицион кўринишлари, унлилар орфографияси ҳамда орфоэпияси каби лингвистик омиллар унли фонемаларнинг потенциал интерференцияси манбайи эканлиги исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

инглиз ва ўзбек адабий тиллари унлиларининг фонетик ва фонологик жиҳатдан чоғиштирама тадқиқ натижаларига доир илмий хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган;

инглиз тили унлилари талаффузини ўрганиш жараёнида интерференцияга сабаб бўладиган лингвистик омилларни ҳисобга олиш юзасидан берилган хулосалар фаннинг ўқув дастурига сингдирилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончилиги. Тадқиқот натижаларининг ишончилиги уни Москва фонология мактаби (МФМ) назариясига, шунингдек, бизгача бажарилган туркий ҳамда дунё тиллари товуш соҳасига оид бир қатор тадқиқотларнинг илмий хулосаларига таянган ҳолда бажарилганлиги, диссертация натижалари ва хулосаларнинг амалиётган жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ҳар икки адабий тил унлиларининг урғусиз ҳолатда фонологик оппозиция ҳосил қилиш кўлами ҳамда мазкур оппозициялар таснифи тўлиқ ёритилгани, инглиз ва ўзбек адабий тилларида унлиларнинг эквивалентлик даражаси; унлиларнинг потенциал интерференцияси омиллари аниқлангани ва илмий асослангани, шунингдек, тилнинг товуш соҳаси ривожига ҳисса қўшгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олинган хулосалар ўзбек тил соҳибига инглиз тили талаффузини самарали ўқитишда, инглиз тили амалий фонетикасига ҳамда инглиз ва ўзбек тиллари чоғиштирама фонетикаси, фонологиясига доир ўқув қўлланма ёки дарсликлар яратишда, шунингдек, талаба-магистрлар, докторантлар ва мустақил изланувчилар учун тилнинг товуш соҳасига оид тадқиқот ишлари олиб боришида аҳамиятлилиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Инглиз ва ўзбек тилларида вокализм тизимининг фонологик жиҳатдан чоғиштирама тадқиқига доир илмий натижалар асосида:

унлиларнинг фонологик интерференциясига доир илмий хулосалар ИТД-1, А-1-219 «Таълим тизимида хорижий тил (инглиз тили) йўналишидаги олий таълим муассасаларида умумевропа компетенциялари (CEFR) бўйича С1 даражасини эгаллашни таъминлайдиган ўқув-услугий мажмуа яратиш» мавзусидаги лойиҳага татбиқ этилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2018 йил 5 мартдаги 89-03-919-сон маълумотномаси). Натижада, «Коммуникатив - норматив фонетика» ўқув қўлланмасининг тегишли бўлимлари тадқиқотнинг илмий хулосалари асосида ёритилган;

унлиларнинг фонетик ва фонологик хусусиятлари, фонологик оппозициялар ва маъно фарқловчи товуш жуфтликларига оид илмий хулосалардан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг «O'zbekiston» телерадиоканали ДУК «Маданий-маърифий ва бадиий эшиттиришлар» мухарририяти томонидан тайёрланган «Бедорлик» радиоэшиттиришида фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий Телерадиокомпаниясининг 2018 йил 19 февралдаги 02/0-1-26-сон маълумотномаси). Тадқиқотнинг илмий натижалари радиоэшиттириш орқали инглиз тили талаффузининг муҳим жиҳатлари, жумладан, унлилар талаффузининг ўзига хос хусусиятлари қай тарзда ўзлаштирилиши лозимлиги очиб берилганлиги билан тингловчиларнинг талаффуз ўзлаштириш самарадорлигини оширишга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 5 та, жумладан, 2 та халқаро ва 3 та республика илмий-амалий анжуманида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Тадқиқот мавзусига оид жами 16 та илмий иш чоп этилган, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси томонидан диссертацияларнинг асосий илмий натижаларини чоп этишга тавсия этилган илмий нашрларда 11 та мақола, шундан 10 таси республика ва 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, иловадан ташкил топган бўлиб, ҳажми 146 саҳифадан иборат.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объекти, предмети тавсифланган, мавзунинг республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган; тадқиқотнинг илмий янгилиги, олинган натижаларнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган; тадқиқот натижаларининг жорийланиши, нашр қилинган ишлар ҳамда тадқиқотнинг тузилиши ҳақида маълумот берилган.

Диссертациянинг «**Тилнинг товуш тизимини тадқиқ қилишнинг назарий методологияси**» деб номланган биринчи бобида тилдаги сегмент ва суперсегмент бирликлар, нутқ товуши ва фонема, фонема назариялари, вокализм тизимини тиллараро чоғиштиришнинг назарий асослари таҳлил қилинган.

Нутқ товушлари, одатда, физиологик (нутқ товушларининг ҳосил бўлиш ўрни), физик (нутқ товушларининг баландлиги, кучи, тембри, чўзиқлиги), перцептив (эшитиб ҳис этиш) ҳамда лингвистик (сўз шакли ва маъносини танитувчи ва фарқловчи вазифаси) жиҳатдан ўрганилади. Нутқ товушларининг қайд этилган тўрт жиҳатга кўра тадқиқ қилиниши фонетиканинг тўртта аспектини фарқлашни тақозо қилади: артикуляцион фонетика, акустик фонетика, перцептив фонетика, функционал фонетика ёки

фонология. Фонетиканинг мазкур аспекти ўзаро узвий боғланган бўлиб, уларни бир-биридан ажратиш бўлмайди. Шундай бўлса-да, фонетик бирликларнинг юқорида қайд этилган жиҳатларидан қайси бири илмий ўрганиш мақсади эканидан келиб чиқиб, фонетиканинг аспекти алоҳида - алоҳида тадқиқот объекти бўлиши ҳам мумкин. Фонетиканинг лингвистик аспекти *фонология* термини билан бир қаторда *фонемика*, *фонематика* терминлари билан ҳам юритилади¹³. Фонология фонетик бирликларнинг ижтимоий-лингвистик вазифаси – маъно фарқлаш хусусиятларини ўрганади. Фонетик бирликларнинг сегмент ва суперсегмент турлари фарқланишига кўра, фонология ҳам сегмент ва суперсегмент сатҳларга эга бўлади. Сўз шакли ва маъносини ўзгартиришга хизмат қиладиган энг кичик сегмент бирликлар *фонемалар* деб аталади. Ҳар бир фонема чексиз фонлардан иборат бўлади¹⁴. Сегментал фонология турли нутқ товушларида воқеланадиган фонемаларни тадқиқ қиладди. Суперсегментал фонология *просодика* деб ҳам юритилиб, у суперсегмент бирликлар – бўғин, урғу, ва интонация компонентларининг маъно фарқлаш хусусиятларини ўрганади. Бўғин сўз маъносини фарқлашга хизмат қилса – *силлабема*; урғу сўз маъносини фарқласа – *акцентема*; интонация сўз маъносини ўзгартирса – *интонама* термини билан ифодаланади¹⁵. Масалан, *олтин иш* – *олти ниш* бирикмаларида бўғин чегараси, *олма (мева)* – *олма (буйруқ феъли)* сўзларида урғу, *етти / хазинали бой (биттадан хазинаси бор еттита бой)* – *етти хазинали / бой (еттита хазинаси бор битта бой)* бирикмаларида интонациянинг муҳим компонентларидан бири бўлган пауза маъно фарқлашга хизмат қилмоқда. Демак, фонология фонетиканинг соф лингвистик аспекти сифатида фонетик бирликларнинг тилдаги фонологик вазифаларини тадқиқ қиладди.

Фонема тушунчасига И.А. Бодуэн де Куртене томонидан асос солинган¹⁶, унинг ғоялари асосида тилшуносликда бир қатор фонологик мактаблар юзага келди. Мазкур назарияларнинг энг машҳурлари Москва [Р.Аванесов, В.Сидоров], С.Петербург [Л.Зиндер], Прага [Н.Трубецкой], Лондон [Д.Жоунз], Америка [Л.Блумфилд] фонологик мактаблари томонидан илгари сурилган. Уларнинг ҳар бири фонемани тил бирлиги сифатида тан олади, лекин уни талқин қилишда турлича ёндашувга асосланади. Тилларнинг вокализм тизимини тадқиқ қилишда ушбу фонологик назарияларнинг тадқиқ қилинаётган тил учун энг муносибини танлаш, шунингдек, ўрни билан ҳар бир фонологик мактабнинг энг илғор ғояларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Вокализм лотинча “vocalic – унли товуш” сўзидан олинган бўлиб, тилдаги унли товушлар тизимини ифодалайди¹⁷. Вокализм тизимини тадқиқ

¹³ Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Тошкент, 2010. – Б. 17.

¹⁴ Джуманова Д.Р. Сўзнинг тил алоқа жараёнидаги фонологик модели: Филол. фан. д-ри. ... автореферати. – Т., 2016. – Б. 15.

¹⁵ Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Тошкент, 2010. – Б. 17.

¹⁶ Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Том I. – М., 1963. – С.121-122.

¹⁷ Большой энциклопедический словарь языкознание. 3-изд. – М.: Боль. Рос-я энцик-дия, 1998. – С. 86.

қилишда ишнинг мақсадидан келиб чиқиб, унли товушларнинг акустикаси, артикуляцияси, перцептив ёки лингвистик (фонологик) жиҳатларидан бири алоҳида объект сифатида ўрганилади.

Унли товушлар ҳосил бўлиши борасида тилшуносликда икки хил ёндашув мавжуд. Д.Кристал, С.Леонтева, М.Соколова каби тилшунослар анъанавий ёндашувга асосланган ҳолда *унли товуш ҳосил бўлишида ҳаво оқими оғиз бўшлиғида тўсиққа учрамайди*, деб таърифлашади¹⁸. Ш.Раҳматуллаев, А.Махсумов каби тилшуносларнинг фикрича, унли товуш ҳосил бўлишида ҳаво оқими тўсиққа учрайди. Ш.Раҳматуллаев бу жараёнда «... овоз пайчалари ҳаво оқимига тўсиқ бўлиб, ритмик тебранади, шунга кўра бу тўсиқ овоз ҳосил қилиш тўсиғи дейилади», деб таъкидлайди¹⁹. А.Махсумов эса унли товуш ҳосил бўлишида ҳаво оқими оғиз бўшлиғида тилнинг олд, ўрта ёки орқа кўтарилиш қисмига енгил урилиб, тўсиққа учрайди, деб талқин қилади²⁰. Бизнингча, ҳаво оқими ҳеч бир нутқ органида тўсиққа учрамаса, нутқ товуши ҳосил бўлиши амримахолдир, шу нуктаи назардан, биз унли товушлар ҳосил бўлишида ҳам ҳаво оқими оғиз бўшлиғида “енгил” бўлса-да, тўсиққа учрайди, деган фикр тарафдоримиз.

Инглиз ва ўзбек тиллари вокализм тизими артикуляцион-акустик жиҳатдан фонетик эксперимент асосида тадқиқ қилинган²¹, лекин перцептив ҳамда лингвистик (фонологик) нуктаи назардан алоҳида тадқиқот объекти сифатида чоғиштирма ўрганилмаган. Мазкур тиллар вокализм тизимини лингвистик, яъни фонологик жиҳатдан чоғиштирма тадқиқ қилиш унли фонемаларнинг фонологик хусусиятларидаги, шунингдек, уларнинг энг кўп учрайдиган позицион кўринишларидаги ўзига хос жиҳатларни ёритиш ва шу асосда унли фонемаларнинг чоғиштирилаётган тилларда эквивалентлик даражасини аниқлаш имкониятини бериши билан муҳим аҳамият касб этади. Турли тизимли тилларда фонемаларнинг эквивалентлик даражасини аниқлаш чет тил ўрганиш жараёнида нафақат фонемаларнинг талаффузини, балки уларнинг энг кўп учрайдиган позицион кўринишлари талаффузини ҳам ўзлаштиришда назарий асос бўлади.

Диссертациянинг иккинчи боби «**Инглиз ва ўзбек тилларида вокализм тизимининг фонетик ва фонологик хусусиятлари**» деб номланган бўлиб, унда вокализм тизимининг фонетик ва фонологик жиҳати, унлиларнинг урғули ва урғусиз ҳолатдаги ўзига хосликлари мазкур тилларнинг ҳар бирида алоҳида-алоҳида тадқиқ қилинди.

¹⁸ Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – The USA: Cambridge University Press, 1993. – P. 152; Leontyeva S. F. A Theoretical Course of English Phonetics. – М.: Vyssaya skola, 1980. – P. 21; Соколова М. А. и др. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 1996. – С. 60.

¹⁹ Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2006. – Б. 10.

²⁰ Maksumov A.G. English Phonetics. – Tashkent, 2016. – P. 52.

²¹ Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge: Heffer, 1960; Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989; Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1980; Маматов Ж.Т. Ўзбек тилида редукция: Филол. фан. ном. ... дисс. автореферати. – Т., 2009; Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967.

Инглиз адабий тили вокализм тизими мураккаб характерга эга бўлиб, тузилишига кўра уч кичик гуруҳ (монофтонг, дифтонг ва дифтонгоид²²)дан, урғунинг иштирокига кўра икки кичик тизим (*урғули вокализм* ва *урғусиз вокализм*)дан ташкил топган²³. Инглиз тилида фонетик хусусиятларига кўра бир-биридан фарқ қилувчи 10 та монофтонг ([i, e, æ, a:, ə:, ɒ, ʊ, ʌ, z:, ə]), иккита дифтонгоид ([i:], [u:]), саккизта дифтонг мавжуд. Мазкур тилда дифтонглар марказий ([iə, eə, uə]) ҳамда тушувчи ([ei, ai, əi, aʊ, əʊ]) турларга ажратилади²⁴. Тилшуносликда дифтонгларнинг фонема тизимига алоқаси бор ёки йўқлиги нуктаи назаридан икки тури фарқланади: *фонемик дифтонглар* ва *фонетик дифтонглар*²⁵. Фонемик дифтонглар бўғин ёки морфема чегарасида иккига ажралмайди ва шу сабабли уларнинг ҳар икки элементи бир бутун фонема ёки *монофонема* ҳисобланади. Фонетик дифтонглар эса бўғин ёки морфема чегарасида иккига бўлиниб кетади. Бўғинга ажралиши туфайли фонетик дифтонглар *бифонема*, яъни ёнма-ён келган иккита мустақил фонема сифатида талқин қилинади.

Инглиз тилида унлиларнинг урғуга муносабати ўзига хос бўлиб, унли фонемалар урғусиз ҳолатда сифат ва миқдор белгиларидаги ўзгаришга кўра *тўлиқ*, *ярим кучсиз* ҳамда *кучсиз* ҳолда ифодаланади²⁶. Урғусиз бўғинда унлиларнинг сифат ва миқдор белгилари тўлиқ ўзгариши натижасида кучсиз унлилар юзага келади. Кучсиз унли асосан нейтрал /ə/ ёки урғусиз /ɪ/ тарзида ифодаланади. Нейтрал /ə/ унлиси ноаниқ сифатга эга эканлиги туфайли Д.Жоунз унинг учта: ə₁, ə₂, ə₃; Г.Торсуев тўртта кўринишини фарқлайди: [ə³], [ə^e], [ə[^]], [ə[·]]²⁷. Бизнингча, нейтрал /ə/ унлисининг яна бир кўринишини фарқлаш лозим. Бунда у /ɪ/ товушининг сифатига ўхшаш талаффуз қилинади. Нейтрал /ə/ унлисининг мазкур вариантыни кўпроқ сифат ясовчи *-ible* суффиксида кузатиш мумкин: *accessible* [ək`sesəbl], *imperceptible* [ɪmpə`septəbl], *admissible* [əd`mɪsəbl], *incombustible* [ɪnkəm`blastəbl], *implausible* [ɪm`plə:zəbl].

Инглиз тилида /aʊ/ дифтонгидан ташқари барча унли фонемалар урғусиз ҳолатда нейтрал /ə/ билан ўрин алмашади²⁸. Тадқиқот давомида /aʊ/ унлиси

²² Талаффузда нутқ органлари бир ҳолатдан бошқасига ўзгармайдиган унли товушлар *монофтонглар*; нутқ органлари бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўзгарадиган унлилар *дифтонглар*; тил ҳолати кучсиз даражада бўлса-да, ўзгарадиган [Соколова М. А. и др. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 1996. С. 80.] унли товушлар *дифтонгоидлар* дейилади. Монофтонг сўзи юнонча «*topos* - бир, *phongos* - товуш» сўзидан олинган бўлиб, «*бир унли товуш ёки содда унли*»; дифтонг сўзи юнонча «*di(s)* - икки, *phongos* - товуш» деган маънони билдиради [Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзб.Мил. Энциклоп. Нашр., 2002. – Б. 37, 61].

²³ Биз инглиз ва ўзбек тиллари вокализм системасида унли фонемаларнинг эквивалентлик муаммосини адабий тил нуктаи назаридан тадқиқ қилдик. Оғзаки нутқ турли шеваларга асосланиши мумкин. Лекин барча шева вакилларига умумий ўрта таълим орқали адабий тил меъёрлари ўргатилади. Шу нуктаи назардан, мазкур тадқиқот объекти сифатида адабий тил унлилар тизими танланди.

²⁴ Maksumov A.G. English Phonetics. – Tashkent, 2016. – Б. 142.

²⁵ Буландин Л.Л. Фонетика современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1970. – С. 85.

²⁶ Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Moscow: High School Publ. House, 1970. – P. 216.

²⁷ Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge: Heffer, 1960. – P. 89.; Торсуев Г.П. Фонетика английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1950. – С.103-104.

²⁸ Abduazizov A.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Т.: Musiq, 2007. – P. 123.

билан бир каторда /о/ дифтонгининг ҳам урғусиз ҳолатда нейтрал /ә/ товушига ўзгаришини учратмадик.

Инглиз тилида унлиларнинг фонологик хусусиятлари ўзига хос бўлиб, унга кўра тилининг кўтарилиш белгиси, катор белгиси ҳамда унлиларнинг сифат ва миқдор белгилари фонологик фарқловчи белги ҳисобланади. В.Васильев бир йўла нечта фонологик белги билан фарқлана олишига кўра инглиз тилидаги унлилар оппозицияларини қуйидагича тасниф қилади: а) бир фонологик белги билан фарқланувчи (битталиқ) оппозиция; б) икки фонологик белги билан фарқланувчи (иккиталиқ) оппозиция; в) иккидан ортиқ фонологик белги билан фарқланувчи кўплик оппозиция²⁹.

Тадқиқот жараёнида инглиз тили унлиларининг уч фонологик белгигача фарқланиши мумкин бўлган фонологик оппозициялари урғусиз ҳолатда ҳам сақланиб қолиши ойдинлашди.

Ўзбек тили вокализм тизими ўзининг тарихий тараққиёти жараёнида саккизтадан ўнтагача унли фонемага эга бўлган³⁰. Мазкур фонемаларнинг тарихан чўзиқ ва қисқа вариантлари мавжуд бўлганлигини³¹ ҳисобга олсак, уларнинг сони қарийб йигирматача бўлган. Бу ҳолат ўзбек тили вокализм тизими тарихан мураккаб тузилиш касб этганидан далолат беради. Бугунги кунга келиб, ўзбек тили унлилар тизими сифат ва миқдор жиҳатдан анча соддалашди. Ҳозирги ўзбек адабий тили унлилар тизимида олтита унли фонема мавжуд бўлиб (/л, в, е, и, о, о'/), улар миқдор белгисига (чўзиқ-қисқа) кўра ўрта чўзиқликдаги, яъни чўзиқ ҳам, қисқа ҳам бўлмаган товушлар ҳисобланади. Ўзбек тилининг тарихий тараққиётида сингармонизм ҳодисасининг емирилиши билан унлиларнинг чўзиқ ва қисқа кўринишлари умумийлашиб, ўрта чўзиқликдаги фонема юзага келган³².

Сингармонизм³³ сақланган туркий тилларда қўшимча морфемаларнинг фонологик тузилиши ўзак морфемаларнинг фонологик тузилишига боғлиқ бўлиши, сўзнинг фонетик ядроси сўз бошида жойлашишини тақозо қилади. Ҳозирги ўзбек адабий тилида сингармонизм ҳодисаси сақланмаганлиги туфайли ўзак ва қўшимча морфемаларнинг фонетик тузилиши асосан урғуга боғлиқ бўлиб, бунда сўзнинг фонетик ядроси (фонетик жиҳатдан асосий қисми) сўзнинг охириги урғули бўғини ҳисобланади³⁴.

Ўзбек тилида унлиларнинг урғули ва урғусиз ҳолати ўзига хос хусусиятларга эга. Бу тилда урғусизлик унлини тўлиқ ўзгартириб юбормайди³⁵. Натижада урғули ва урғусиз ҳолатда ўзбек тилидаги унлиларнинг сони ўзгармайди, уларнинг сифат ва миқдорий белгилари фарқланади, холос. Урғусиз унлининг урғули унлига нисбатан қисқа талаффуз қилиниши ўзбек

²⁹ Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Moscow: High School Publ. House, 1970. – P. 180.

³⁰ Маҳмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. – Т.: Ижод нашр., 2006. – Б. 45.

³¹ Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – Б. 68.

³² Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – Б. 68.

³³ Сингармонизм сўзи грек тилидан олинган бўлиб, *товуш уйғунлиги* деган маънони билдиради [Большой энциклопедический словарь языкознание. 3-изд. – М.: Бол. Рос-я энцик-я, 1998. – С. 445].

³⁴ Маҳмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1980. – С. 7.

³⁵ Гуломов А. Ўзбек тилида урғу. – Т., 1947. – Б. 24.

тилига ҳам хосдир. Унлиларнинг урғусиз ҳолатда қисқа талаффуз қилинишига бир нечта фонетик омиллар жумладан, редукция, бўғин тури, ёндош товушлар, унлиларнинг сўздаги ўрни ва бошқалар таъсир кўрсатади. Редукция умуман товушга хос ҳодиса сифатида унлига ҳам, ундошга ҳам таъсир қилиши мумкин. Ундош товушлар редукцияси кўпроқ туркий тилларда учрайди³⁶. Бу ҳолатда ундошларнинг жарангсизланиши тушунилади: *туб* [tʊp], *қад* [qɑt], *барк* [bɑrk] ва ҳ.к. Одатда урғусиз ҳолатда юзага келадиган редукция ўзбек тилида баъзи урғули унлиларда ҳам учраши аҳамиятлидир.

Ўзбек тили унлиларида тилнинг кўтарилиш ҳамда лаб белгиси якка ҳолда сўз маъносини фарқлай олиши учун фонологик муҳим; тилнинг қатор белгиси эса ёндош товушлар таъсирида тўлиқ ўзгарувчан бўлгани туфайли фонологик жиҳатдан аҳамиятсиз ҳисобланади. А.Абдуазизов ўзбек тилида унлилар оппозицияларини бир йўла нечта фонологик белги билан фарқлана олишига кўра қуйидагича тасниф қилади: а) *бир фонологик белги билан фарқланувчи оппозиция – тилнинг кўтарилиши ёки лабнинг иштирокига кўра фарқланиши: /i-ʊ/, /e-o'/, /a-ʊ/ – лабланмаган-лабланган оппозицияси; /i-e/, /i-a/, /e-a/, /o'-ʊ/, /o'-ʊ/, /ʊ-ʊ/ – тилнинг кўтарилиш даражаси билан боғлиқ оппозиция; б) икки фонологик белги билан фарқланадиган оппозиция – тилнинг кўтарилиши ҳамда лабнинг иштирокига кўра икки белги билан фарқланиши: /i-o'/', /i-ʊ/, /e-ʊ/, /e-ʊ/, /a-ʊ/, /a-o'/'³⁷. Тадқиқот жараёнида мазкур оппозициялар унлиларнинг урғусиз ҳолатида ҳам ўз маъносини сақлаб қолиши аниқланди. Демак, ўзбек тилидаги унлилар урғули ҳолатда ҳам, урғусиз ҳолатда ҳам бир белги билан фарқланувчи тўққизта оппозицияга, икки белги билан фарқланувчи олти та оппозицияга эга бўлади.*

Ишнинг учинчи боби «**Инглиз ва ўзбек тиллари вокализм тизимида фонологик изоморфизм ва алломорфизм**» масаласига бағишланган. Унда инглиз ва ўзбек тилларида унлиларнинг позицион кўринишлари³⁸, урғусиз ҳолати ҳамда функционал-лингвистик хусусиятлари чоғиштириб тадқиқ қилинди. Мазкур тилларда унли фонемаларнинг эквивалентлик даражаси ва потенциал интерференцияси омиллари аниқланди.

Чоғиштирилаётган тилларда унли фонемаларнинг позицион кўринишлари Москва фонология мактаби (МФМ) назарияси³⁹ асосида тадқиқ қилинди. МФМ назариясида фонемаларнинг учта позицион кўриниши фарқланади: *инвариант, вариация, вариант*⁴⁰. Инвариант фонеманинг асосий кўриниши бўлиб, у маълум бир фонетик контекстда артикуляцион-акустик

³⁶ Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013. – Б. 275.

³⁷ Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – Б. 68.

³⁸ Нутқ товушларининг позицион ва комбинатор кўринишлари ўзаро фарқланади [Зиндер Л.Р. Общая фонетика. – М.: Высшая школа, 1979. – С.47]. Унлиларнинг позицион кўриниши деганда, уларнинг урғули, урғусиз ҳолатга, бўғин турига, сўздаги ўрнига кўра ўзгаришлари; комбинатор кўринишида унлиларнинг ёндош товушлар таъсирида ўзгариши назарда тутилади [Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Т.: Sharq NMAK, 2010. – Б.39-40]. Биз инглиз ва ўзбек тилларида унли фонемаларнинг эквивалентлик даражасини тадқиқ қилишда уларнинг позицион кўринишларига асосландик.

³⁹ Аванесов Р.И., Сидоров В.Н. Система фонем русского языка // Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии. – М.: Наука, 1970. – С. 251.

⁴⁰ Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Т.: Фан, 1991. – С. 20.

жиҳатдан қай даражада ўзгаришига кўра *вариация* ёки *вариант* тарзида ифодаланади. Маълум бир фонеманинг асосий кўриниши (инвариант) ўзининг позицион ўзгариши туйғайли бошқа бир фонемага ўхшаш бўлиб қолса, бундай кўриниш ўша фонеманинг *варианти*; ўхшаш бўлмаса, унинг позицион *вариацияси* ҳисобланади⁴¹. МФМ назариясида инвариант кучли позицияда, вариант кучсиз позицияда учрайди. Позицион чегараланиш борасида вариация нейтрал характерга эга. Шу боисдан у кучли позицияда ҳам, кучсиз позицияда ҳам юзага келиши мумкин.

М.Джусупов рус ва қозоқ тиллари товуш тизимларини чоғиштирма тадқиқ қилиб, мазкур тилларда акустик ва орфографик жиҳатдан ўзаро мос келишига кўра унли фонемалар тизимини уч кичик тизимга ажратади: *акустик жиҳатдан қисман, орфографик жиҳатдан тўлиқ мос келадиган унлилар; орфографик жиҳатдан тўлиқ мос келса-да, акустик жиҳатдан фарқланадиган унлилар; акустик жиҳатдан ҳам, орфографик жиҳатдан ҳам мос келмайдиган унлилар*⁴². Икки тил вокализм тизимини чоғиштиришнинг мазкур усули нафақат фонемаларни, балки уларнинг ёзувдаги акси бўлган ҳарфларни ҳам қамраб олиши билан турли тилларда ёзилиши ўхшаш, лекин артикуляцион-акустик жиҳатдан фарқланадиган фонемаларни илмий ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан инглиз ва ўзбек тиллари вокализм тизимининг фонетик хусусиятларини чоғиштирма тадқиқ қилишда мазкур усулдан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб топдик.

Инглиз ва ўзбек тилларидаги унли фонемалар, уларнинг позицион кўринишлари ўртасидаги ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатларни аниқлаш учун мазкур тиллар вокализм тизимини акустик ва орфографик жиҳатдан ўхшашлигига кўра қуйидаги кичик гуруҳларга ажратиш лозим бўлади:

а) *чоғиштирилаётган тилларда акустик ва орфографик жиҳатдан қисман мос келадиган унли фонемалар: /l/, /e/, /v/, /o/. Улар ёзувда ўзбек тилида бир ҳарф билан, инглиз тилида бир нечта ҳарф ва ҳарф бирикмалари билан ифодаланади;*

б) *чоғиштирилаётган тилларда акустик жиҳатдан қисман мос келсада, орфографик жиҳатдан мос келмайдиган унли фонемалар: /ʌ/. У ёзувда чоғиштирилаётган тилларда бошқа-бошқа ҳарфлар билан ифодаланади;*

в) *чоғиштирилаётган тилларда орфографик жиҳатдан қисман мос келса-да, акустик жиҳатдан мос келмайдиган унли фонемалар: ўзбек тилидаги /ʌ/ билан инглиз тилидаги /æ/ товушлари бунга мисол бўлади;*

г) *чоғиштирилаётган тилларда акустик жиҳатдан ҳам, орфографик жиҳатдан ҳам мос келмайдиган унлилар. Бундай фонемалар фақат бир тилда мавжуд бўлиб, иккинчи тилда мавжуд бўлмадлиги билан аҳамиятлидир. Масалан, ўзбек тилидаги /o/ унли фонемаси инглиз тилида, инглиз тилидаги /a:/, /ɜ:/, /z:/, /ə/, /i:/, /u:/, /ei/, /ai/, /ɔ:/, /aʊ/, /əʊ/, /lə/, /eə/, /ʊə/ унли фонемалари ўзбек тилида мавжуд эмас.*

⁴¹ Аванесов Р.И., Сидоров В.Н. Система фонем русского языка // Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии. – М.: Наука, 1970. – С. 252.

⁴² Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Т.: Фан, 1991. – С. 30.

Инглиз тилида унли фонемаларнинг позицион кўринишлари, асосан, тўрттадан олтигача фарқланиши мумкин. Ўзбек тилида эса унли фонемалар асосан уч хил позицион кўринишга эга бўлади⁴³ (1-жадвалга қаранг). Бу ҳолат чоғиштирилаётган тилларда акустик жиҳатдан ўхшаш бўлган фонемалар бир типдаги товушлар мажмуи сифатида тўлиқ эквивалент эмаслигидан далолат беради. Ўрганилаётган тилларда унлиларнинг тури, позицион кўринишларидаги тафовут улар ўзаро тўлиқ эквивалент бўла олмаслигини кўрсатди. Шу нуқтаи назардан, инглиз ва ўзбек тилларида унли фонемаларнинг эквивалентлик даражаси тўғрисида сўз борганда, уларга нисбатан *ярим эквивалент* терминини қўллаш мақсадга мувофиқ бўлади.

1-жадвал

Унли фонемаларнинг позицион кўринишлари

Инглиз тили		
/e/, /ɪ/, /ɪ/, /aɪ/, /ɪə/, /eə/ фонемалари асосан олти хил позицион кўринишда воқе- ланади:	/ɒ/, /ʊ/ /ʌ/ /æ/ /ɑː/, /ɔː/, /zː/, /ə/, /uː/, /eɪ/, /əʊ/, /ʊə/ фонемалари асосан беш хил позицион кўринишда ифодаланади.	/ɔɪ/, /aʊ/ фонемалари асосан тўрт хил пози- цион кўринишда воқе- ланади.
инвариант (фонеманинг асо- сий кўриниши): city [ˈsɪtɪ]; вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инвариантга нисбатан қисқа- роқ): pig [pɪɡ]; вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа): pick [pɪk]; вариация (урғусиз бўғинда қисқароқ ва кучсизроқ): pity [ˈpɪtɪ]; вариант (урғусиз ҳолатда бошқа товушларга ўзгариши): geopolitical [ˌdʒiːəpərəˈlɪtɪkəl] - geopolitics [ˌdʒiːəʊˈpələtɪks], peculiar [pɪˈkjuːliə].	инвариант (фонеманинг асо- сий кўриниши): four [fɔː]; вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инвариантга нисбатан қисқа- роқ): ford [fɔːd]; вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инвариантга нисбатан анча қисқа): court [kɔːt]; вариация (урғусиз бўғинда қисқароқ ва кучсизроқ): audition [ɔːˈdɪʃn]; вариант (урғусиз ҳолатда бошқа товушга ўзгариши): reform [rɪˈfɔːm] - reformation [rɪfəˈmeɪʃən].	инвариант (фонема- нинг асосий кўрини- ши): now [naʊ]; вариация (жарангли ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инва- риантга нисбатан қис- қароқ): loud [laʊd]; вариация (жарангсиз ундош билан тугаган ёпиқ бўғинда инва- риантга нисбатан анча қисқа): lout [laʊt]; вариация (урғусиз бўғинда қисқароқ ва кучсизроқ): outrageous [aʊtˈreɪdʒəs].
Ўзбек тили		
Ўзбек тилида мавжуд 6 та унли фонеманинг ҳар бири асосан уч хил позицион		

⁴³ Ўзбек тилида унлиларнинг позицион кўринишлари билан бир қаторда комбинатор кўринишлари ҳам ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради. Ўзбек адабий тили унлилар тизими олтига фонемадан иборат, деб ҳисоблайдиган тилшунослар /ɪ, e, ʌ/ фонемаларини тил олди; /ʊ, ɔ, ɒ/ фонемаларини тил орқа унлилари, деб талқин қиладилар ва тил олди унлиларининг тил орқа кўринишларини ёки тил орқа унлиларининг тил олди кўринишларини шу фонемаларнинг ёндош ундошлар таъсирида юзага келадиган комбинатор кўринишлари, деб изоҳлашади [Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010; Махмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. – Т.: Ижод нашр., 2006]. Ўзбек тилида унли фонемалар сони олтидан кўп, деб ҳисоблайдиган тилшунослар фикрича, /ɪ, ʌ, ʊ, ɔ, ɒ/ унлиларининг ҳар бири тил олди ҳамда тил орқа кўринишларга эга бўлади (олд қатор: /ɪ/, /j/, /ɔ/, /ä/; орқа қатор: /ы/, /у/, /о/, /ə/) ва улар мустикал фонема ҳисобланади [Тўйчибоев Б. Ўзбек тилининг тарққиёт босқичлари. – Т.: Ўқитувчи, 1996; Данияров Х. Опыт изучения джекающих (кыпчакских) диалектов в сравнении с узбекским литературным языком. – Т.: Фан, 1975]. Биз диссертацияда тадқиқот объекти сифатида инглиз ва ўзбек адабий тиллари унлилар тизими танлангани боис биринчи ёндашувни асос қилиб олдик.

кўринишда ифодаланади:	
инвариант	(фонеманинг асосий кўриниши): бир [bɪr];
вариация	(урғусиз бўғинда қисқароқ ва кучсизроқ): бироз [bɪ'roz];
вариация	(CVC, CV-CV тузилишга эга бўғинлардаги икки жарангсиз ундош орасида жуда қисқа талаффуз қилинади) ⁴⁴ : чиқ [tʃɪq], шиши [ʃ(i)ʃi].

Инглиз ва ўзбек тилларида унлиларнинг оппозиция турлари ҳам ўзига хос характерга эга. Бу тилларда унлилар оппозицияларининг *бир ўлчовли, кўп ўлчовли, пропорционал; приватив, градуал (погонали), эквиполент* каби турларининг мавжудлиги, лекин унлилар оппозициясининг *яккаланган* тури ҳар иккала тилда ҳам учрамаслиги уларнинг умумий жиҳати ҳисобланади. Унлилар оппозицияларининг нейтралзацияси эса ҳар икки тилда ўзига хос жиҳатлари билан ажралиб туради. Инглиз тилида унлилар оппозицияларининг, асосан, парадигматик (структурал) нейтралзацияси (*чўзиқ-қисқа унлиларнинг нейтралзацияси*), ўзбек тилида эса унлиларнинг синтагматик (контекстуал) нейтралзацияси (*унлиларнинг қатор белгиси ёндош келган ундош товушлар таъсирида ўзгариши*) учрайди.

Маълумки, сўз маъносини фарқловчи фонологик бирликлар орасида «бир хил ўрин ва бир хил ҳолатда бўлиш» тамойили асосан фонемага хос бўлиб, унга кўра фонемалар сўздаги бир хил ўринда ва ўзаро тенг ҳолатда (урғули ёки урғусиз) фонологик оппозиция ҳосил қилади: қил [qɪl] - қул [qʊl] (сўз ўртасида, урғули ҳолатда); қилади [qɪlɑdɪ] - қулади [qʊlɑdɪ] (сўз бошида, урғусиз ҳолатда). Тадқиқот жараёнида фонемалар маъно фарқлаши учун *улар сўзнинг бир хил ўрнида келиши кераклиги* тамойили ўзгармас, лекин *уларнинг бир хил ҳолатда (ё урғули, ё урғусиз) бўлиши кераклиги* тамойили баъзан ўзгарувчан эканлиги ойдинлашди. Унга кўра, сўз ва морфемалардаги ўрни бир хил, лекин урғунинг иштирокига кўра ҳар хил ҳолатда бўлган фонемалар ҳам сўз маъносини фарқлай олиши мумкин. Бундай *маъно фарқловчи товуш жуфтликлари* оппозициядан фарқ қилиб, аъзоларининг бири урғули, бири урғусиз ҳолатда бўлади. Оппозиция аъзолари эса урғунинг иштирокига кўра бир хил – иккала аъзоси ҳам урғули ёки иккала аъзоси ҳам урғусиз ҳолатда бўлиши керак. Инглиз ва ўзбек тилларида маъно фарқловчи товуш жуфтликларига қуйидагиларни мисол келтириш мумкин:

Инглиз тилида: /ʌ - ə/: sum [sʌm] - some [səm]; /ɔ: - ə/: corn [kɔ:n] - can [kən]; /ɪ - ʊ/: kid [kɪd] - could [kʊd]; /u: - ʊ/: too [tu:] - to [tʊ]; /u: - ə/: outdo [aʊt'du:] - outdoor [aʊt'dɔ:]; /æ - ə/: abcess [æbses] - abscess [əb'ses]; /ɔ: - ɪ/: outfought [aʊt'fɔ:t] - outfit [aʊtfit]; /z: - e/: insert [ɪn'sɜ:t] - inset [ɪnset].

Ўзбек тилида: /a - ɪ/: билган – билгин; /ɒ - a/: буғдой – буғдай (буғга ўхшаб); /ɪ - a/: тузли – тузла (туз билан); /ɪ - ʊ/: ювинди – ювунди (овқат қолдиғи); /a - ɒ/: амма – аммо; /o - ɪ/: шаклдор – шаклдир.

Сўз маъносини фарқловчи товуш жуфтликларига мисоллар тилларда,

⁴⁴ Бир бўғинли сўзларнинг охирида келган ундош товушларнинг жарангли-жарангсиз белгиси инглиз тилида ўзгармас, ўзбек тилида нейтралзация қилиниши ўзбек тилида унлиларнинг жарангли ундошга тугаган бўғиндаги кўринишини алоҳида вариация сифатида талкин қилиш заруратини келтириб чиқармайди.

хусусан, инглиз ва ўзбек тилларида нисбатан кам учраса-да, улар мазкур товуш жуфтликларининг тилда мавжуд эканлигини изоҳлашга асос бўла олади. Шундай экан, сўз маъносини фарқлашга хизмат қилувчи унли фонема оппозицияларини урғунинг иштирокига кўра *фонологик оппозиция* ҳамда *маъно фарқловчи товуш жуфтликларига* ажратиб тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Инглиз ва ўзбек тиллари унлиларининг фонетик ва фонологик хусусиятларидаги қайд этилган тафовутлар ўзбек тил соҳибларининг инглизча нутқида интерференцияга сабаб бўлади. Тилнинг маълум бир сатҳига оид интерференцияни тадқиқ қилишда, аввало, *потенциал интерференция* ва *фактли интерференция* каби тушунчаларга ойдинлик киритиш лозим. Потенциал интерференция деганда икки тил системасини чоғиштириш орқали она тилининг ўрганилаётган чет тили меъёрларига таъсир этиш ҳолатларини ёритиш; фактли интерференцияда эса маълум бир анкета сўровномалари ва матн асосида ўтказилган тажриба-синов натижасида қўлга киритилган хулосалар тушунилади⁴⁵. Тадқиқотда ўзбек тили товуш қурилишининг инглиз тили унлилари талаффуз меъёрларига таъсири потенциал интерференция нуқтаи назаридан ўрганилди.

Чоғиштирилаётган тилларда унлиларнинг фонетик ва фонологик интерференциясига олиб келувчи лингвистик омилларнинг икки турини фарқлаш лозим: **1) вокализм тизими билан бевосита боғлиқ лингвистик омиллар:** а) унлилар тизимининг тузилишидаги тафовут; б) унлиларнинг артикуляцион-акустик (ҳосил бўлиш ўрни ва эшитилиши) хусусиятига кўра ўзига хослиги; в) урғусизлик ҳодисасининг турлича намоён бўлиши; г) унлиларнинг позицион кўринишларидаги номуаносиблик.

2) вокализм тизими билан билвосита боғлиқ лингвистик омиллар: унли фонемалар орфографиясидаги ҳамда унли ҳарфлар орфоэпиясидаги тафовут (2 ва 3-жадвалларга қаранг).

2-жадвал

Инглиз ва ўзбек тилларида унли фонемаларнинг ёзувда акс этиши

Инглиз тили		Ўзбек тили	
Унли фонемалар	Ёзувда ифодаланиши (асосан қуйидаги ҳарф ва ҳарф бирикмалари билан ифодаланади)	Унли фонемалар	Ёзувда ифодаланиши
/ɪ/	“i”, “y”, “e”, “a”, “u”, “o”, “ee”, “ie”.	/ɪ/	“i”
/e/	“e”, “a”, “ea”.		
/æ/	“a”, “ai”.		
/ɑ:/	“ar”, “al”, “aff”, “ass”, “au”, “er”, “ear”, “oir”, “age”.	/e/	“e”
/ɒ/	“o”, “a”, “ou”, “ow”, “au”, “ach”.		
/ɔ:/	“aw”, “au”, “or”, “a”, “ou”, “ore”, “oar”, “oor”, “our”.		
/ʊ/	“u”, “o”, “oo”, “ou”.	/ʌ/	“a”
/ʌ/	“u”, “o”, “ou”, “oe”, “oo”.		
/ɜ:/	“er”, “ir”, “ur”, “yr”, “ear”, “or”, “our”, “olo”, “err”, “urr”.		
/ə/	“a”, “e”, “i”, “o”, “u”, “oar”, “or”, “er”, “ough”, “ar”, “ou”.	/ʊ/	“u”
/i:/	“e”, “i”, “ee”, “ea”, “ei”, “ie”, “ey”, “uay”, “eo”, “ae”, “oe”.		

⁴⁵ Словарь социолнгвистических терминов. – М., 2006. – С. 82.

/u:/	“u”, “o”, “oo”, “ou”, “ew”, “oe”.		
/eɪ/	“a”, “ai”, “ay”, “ei”, “ea”, “ey”, “eigh”, “ua”, “ue”.	/oʹ/	“o”
/aɪ/	“i”, “y”, “ie”, “ei”, “uy”, “ye”, “igh”.		
/ɔɪ/	“oi”, “oy”.		
/aʊ/	“ou”, “ow”, “ough”.		
/əʊ/	“o”, “ou”, “ow”, “oa”, “oo”, “ew”.	/ɒ/	“o”
/iə/	“eer”, “ear”, “ere”, “eir”, “ier”, “ea”.		
/eə/	“air”, “ear”, “are”, “ere”, “ar”.		
/ʊə/	“ure”, “oor”, “our”, “oer”, “ue”, “ewer”.		

3-жадвал

Инглиз ва ўзбек тилларида унли ҳарфлар орфоэпияси

Инглиз тили					Ўзбек тили	
Унли ҳарфлар	Унли ҳарфлар орфоэпияси				Унли ҳарфлар	Унли ҳарфлар орфоэпияси
	I тур очик бўғин	I тур ёпик бўғин	II тур очик бўғин	II тур ёпик бўғин		
“i”	[aɪ] <i>fine</i> [faɪn]	[ɪ] <i>pin</i> [pɪn]	[aɪə] <i>tire</i> [taɪə]	[z:] <i>bird</i> [bɜ:d]	“i”	[ɪ] товуши билан ўқилади: <i>кий</i> [kiɪ], <i>қир</i> [qɪr].
“a”	[eɪ] <i>pale</i> [peɪl]	[æ] <i>pat</i> [pæt]	[eə] <i>care</i> [keə]	[ɑ:] <i>hard</i> [hɑ:d]	“a”	[ʌ] товуши билан ўқилади: <i>пат</i> [pʌt], <i>сана</i> [sʌnʌ].
“e”	[i:] <i>scene</i> [si:n]	[e] <i>ten</i> [ten]	[iə] <i>here</i> [hiə]	[z:] <i>per</i> [pɜ:]	“e”	[e] товуши билан ўқилади: <i>эрк</i> [ɛrk], <i>сени</i> [senɪ].
“o”	[əʊ] <i>hope</i> [həʊp]	[ɒ] <i>pot</i> [pɒt]	[ɔ:] <i>core</i> [kɔ:]	[ɔ:] <i>corn</i> [kɔ:n]	“o”	[ɒ] товуши билан ўқилади: <i>бор</i> [bɒr], <i>момо</i> [mɒ'mɒ].
“u”	[u:] [ju:] <i>cube</i> [kju:b]	[ʌ] <i>but</i> [bʌt]	[ʊə] [jʊə] <i>pure</i> [pjʊə]	[z:] <i>turn</i> [tɜ:n]	“u”	[ʊ] товуши билан ўқилади: <i>тур</i> [tʊr], <i>туриб</i> [tʊ'ɪb].
“y”	[aɪ] <i>deny</i> [dɪ'naɪ]	[ɪ] <i>myth</i> [mɪθ]	[aɪə] <i>lyre</i> [laɪə]	[z:] <i>myrtle</i> ['mɜ:tl]	“o”	[oʹ] товуши билан ўқилади: <i>тўр</i> [to'r], <i>тўри</i> [to'ɪ].

Чоғиштирилаётган тилларда унлиларнинг фонетик ва фонологик интерференциясига сабаб бўлувчи мазкур лингвистик омиллар инглиз тили унлиларини меъёр доирасида талаффуз қилишга тўсқинлик қилади. Бу тўсқинликка, бир томондан, ўзбек тил соҳибларининг талаффуз кўникмалари она тили меъёрларига одатлангани, иккинчи томондан, уларда инглиз тилидаги унли фонемаларнинг меъёр доирасида талаффуз қилиш кўникмаси йўқлиги сабаб бўлади.

ХУЛОСА

1. Инглиз ва ўзбек тилларида унлиларнинг артикуляцион-акустик хусусиятлари урғули ва урғусиз ҳолатда ўзига хос тарзда воқеланади. Чоғиштирилаётган тилларда урғусизликнинг ўзига хос табиати унлиларнинг

сифат ва миқдор (чўзиқ-қисқа) белгиларининг ўзгаришида, редукциянинг юзага келишида, урғусиз унлиларнинг сўздаги дистрибуциясида намоён бўлади. Инглиз тили унлилари урғусизлик натижасида аксарият ҳолларда бошқа товушга ўзгариб кетади. Ўзбек тилида унлиларнинг бундай хусусияти йўқ.

2. Инглиз тилида унлиларнинг урғусиз ҳолатда сифат ва миқдор белгиларининг ўзгариш натижаси барча унли фонемаларда бирдек кечмайди. /ɪ, æ, a:, ə:, ɒ, ʌ, ɜ:, eɪ, əʊ, ʊə/ унлилари урғусиз ҳолатда, асосан, нейтрал /ə/ га ўзгаради, кам ҳолларда сифат ва миқдор белгиларини деярли тўлиқ сақлаб қолади. /ʊ/, /u:/ фонемаларининг сифат ва миқдор белгилари урғусиз ҳолатда деярли ўзгаришсиз қолади, баъзи сўзлардагина нейтрал /ə/ га ўзгаради. /i:/, /e/, /ɪə/, /εə/ унлилари урғусиз бўғинда аксарият ҳолларда нейтрал /ə/ га, баъзи сўзларда урғусиз /ɪ/ га ўзгаради, баъзи сўзларда деярли ўзгаришсиз воқеланади. /aɪ/ унлиси урғусиз ҳолатда, асосан, урғусиз /ɪ/ га, янада кучсизланиши натижасида нейтрал /ə/ га ўзгаради, баъзи сўзларда сифат ва миқдор белгисини деярли тўлиқ сақлаб қолади. /ɔɪ/, /aʊ/ фонемалари урғусиз ҳолатда, асосан, сифат ва миқдор белгиларини сақлаб қолади, уларнинг урғусиз ҳолатда нейтрал /ə/ га ўзгариши деярли учрамайди.

3. Редукция инглиз тилида урғусиз унлиларга, ўзбек тилида урғусиз унлилар билан бир қаторда урғули унлиларга ҳам таъсир қилади. Ўзбек тилида юқори тор унлилар урғули ҳолатда қисман, урғусиз ҳолатда фонетик контекстга боғлиқ ҳолда қисман ёки тўлиқ редукцияга учрайди. Ўрта ва қуйи кенг унлиларга редукция урғусиз ҳолатда қисман таъсир қилади.

4. Инглиз ва ўзбек тилларида вокализм тизими фонологик жиҳатдан унли фонемаларнинг фарқланиш белгиларида, фонологик оппозицияларнинг таркибий тузилишида, фонологик оппозиция турларида, фонологик оппозициялар нейтрализациясида тафовутга эга.

5. Унли фонемалар инглиз тилида уч (*тилнинг қатор белгиси, тилнинг кўтарилиш белгиси, унлиларнинг сифат ва миқдор (чўзиқ-қисқа) белгиси*), ўзбек тилида икки (*тилнинг кўтарилиш белгиси ва лаб белгиси*) фонологик белги билан фарқланади.

6. Вокализм тизимининг тузилишига боғлиқ ҳолда унлиларнинг фонологик оппозициялари ҳам содда ёки мураккаб тузилишга эга бўлади. Шу нуқтаи назардан унлиларнинг фонологик оппозициялари инглиз тилида мураккаб, ўзбек тилида содда тузилишдан иборатдир.

7. Фонологик оппозициялар фонологик тизимнинг энг кичик структуравий бирлиги ҳисобланади. Улар тарихан ўзгариб туриши мумкинлиги туфайли тил таракқиётининг маълум бир босқичига нисбатан белгиланади. Вокализм тизими ҳозирги замон инглиз тилида мураккаб, ўзбек тилида содда тузилиш касб этади. Шунга кўра, фонологик оппозицияларнинг инглиз тилида жами 50 дан ортиқ; ўзбек тилида жами 15 та тури учрайди.

8. Инглиз ва ўзбек тилларида унлилар оппозицияларининг бир ўлчовли, кўп ўлчовли, пропорционал; приватив, градуал (поғонали), эквиолент каби турлари мавжуд. Лекин унлилар оппозициясининг яққаланган тури ҳар

иккала тилда ҳам учрамайди. Унлиларнинг фонологик оппозициялар нейтрализацияси инглиз тилида парадигматик (структурал), ўзбек тилида синтагматик (контекстуал) характерга эга.

9. Чоғиштирилаётган тилларда фонологик оппозициялар билан бир қаторда, сўз маъносини фарқловчи товуш жуфтликлари ҳам мавжуд. Урғунинг иштирокига кўра фонологик оппозицияларда аъзоларининг ҳар иккаласи бир мақомда (урғули ёки урғусиз) бўлади. Маъно фарқловчи товуш жуфтликларида эса аъзоларининг бири урғули, бири урғусиз ҳолатда бўлади. Маъно фарқловчи товуш жуфтликлари инглиз тилида сўзнинг исталган ўрнида, ўзбек тилида одатда сўз охирида учрайди.

10. Инглиз ва ўзбек тилларида унли фонемалар тури, сони ва уларнинг позицион кўринишлари ўзаро мос келмайди. Инглиз тилида /ɔɪ/, /aʊ/ фонемалари асосан тўрт хил позицион кўринишда, /ɒ, ʊ, ʌ, æ, ɑː, ɔː, zː, ə, ɪː, eɪ, əʊ, ʊə/ фонемалари асосан беш хил позицион кўринишда, /e, iː, ɪ, aɪ, iə, eə/ фонемалари асосан олти хил позицион кўринишда воқеланади. Ўзбек тили унли фонемалари, асосан, уч хил позицион кўринишда намоён бўлади.

11. Чоғиштирилаётган тиллар вокализм тизимида /ɪ/, /e/, /ɒ/, /ʊ/, /ʌ/ фонемалари акустик жиҳатдан ўхшаш бўлиб, қолган фонемалар ўзининг муқобилига эга эмас. /ɪ/, /e/, /ɒ/, /ʊ/, /ʌ/ фонемалари ҳам акустик жиҳатдан ўхшаш бўлишига қарамасдан, бир типдаги товушлар мажмуи сифатида чоғиштирилаётган тилларда тўлиқ эквивалент бўла олмайди. Бунга уларнинг позицион кўринишларидаги тафовут йўл қўймайди. Чоғиштирилаётган тилларда эквивалентлик даражасига кўра мазкур унлилар *ярим эквивалент* мақомида бўлади.

12. Инглиз ва ўзбек тилларида вокализм тизимининг кескин тафовутга эга эканлиги чет тили (инглиз тили)ни ўрганиш жараёнида фонетик ва фонологик интерференциянинг юзага келишига замин яратади. Ўзбек тили соҳибларининг инглизча нутқида унли фонемаларнинг потенциал интерференциясига бир нечта лингвистик омиллар сабаб бўлади. Мазкур лингвистик омилларнинг асосини *вокализм системасининг тузилишидаги тафовут, унлиларнинг артикуляцион-акустик хусусиятига кўра ўзига хослиги, урғусизлик ҳодисасининг турлича намоён бўлиши, унлиларнинг позицион кўринишларидаги номуносивлик, шунингдек унли фонемалар орфографиясидаги ҳамда унли ҳарфлар орфоэпиясидаги тафовут* ташкил қилади. Потенциал интерференция манбаи сифатида бу лингвистик омиллар ўзбек тил соҳибларининг инглиз тили унли фонемалари талаффузини рисоладагидек ўзлаштиришида тўсқинлик қилади. Таъкидланган лингвистик омилларнинг ўзига хос хусусиятларини чуқур ўзлаштириш ҳамда орттирилган билим ва кўникмаларни мунтазам равишда мустаҳкамлаб бориш товуш интерференцияси ҳолатларининг вақт ўтиши билан баргараф этилишида муҳим асос бўлади.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.27.06.2017.Fil.21.01 AT TASHKENT STATE INSTITUTE OF
ORIENTAL STUDIES, UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES
UNIVERSITY, NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN**

UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES UNIVERSITY

RADJABOV NASIR NASIMOVICH

**THE CONTRASTIVE-PHONOLOGICAL STUDY OF THE SYSTEM OF
VOCALISM IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES**

**10.00.06 – Comparative Study of Literature, Comparative Linguistics,
and Translation Studies**

**DISSERTATION ABSTARCT
of the Doctor of Philosophy (PhD) on Philological Sciences**

Tashkent – 2018

The theme of the dissertation for Doctor of Philosophy (PhD) was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under №B2017.3.PhD/Fil277.

The dissertation has been carried out at the Uzbekistan State World Languages University.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the Scientific Council website (www.tashgiv.uz) and on the website of «ZiyoNet» Information and Educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor:

Siddiqova Iroda Abduzukurvona
Doctor of Philological Sciences

Official opponents:

Safarov Shakhriyor Safarovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Solijonov Sobirjon
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Leading organization:

Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore

The defence of dissertation will take place on _____ «____», 2018 at _____ at a meeting of the Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.21.01 at Tashkent State Institute of Oriental Studies, Uzbekistan State World Languages University, National University of Uzbekistan (address: 100047, Tashkent, Shahrisabz str., 25. Tel: (99871) 233-45-21; Fax: (99871) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru).

The dissertation could be reviewed in the Information Resource Center of Tashkent State Institute of Oriental Studies (Registration number _____). Address: 25, Shahrisabz Str., Tashkent, 100047. Tel: (99871) 233-45-21.

The abstract of the dissertation is distributed on: _____ «____», 2018.
(Protocol of the register № ____ as of _____ «____», 2018.)

A.M. Mannonov

Chairman of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

K.P.Sadikov

Scientific Secretary of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

G.Kh.Bakiyeva

Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (abstract of PhD thesis)

The topicality and necessity of the dissertation theme. In the world linguistics it is important to study the sound layer of the language based on descriptive, contrastive and distributive methods. Studying the sound system of the language in the contrastive aspect creates the basis for acquiring the pronunciation norms of a foreign language perfectly. Therefore, the demand for the contrastive study of the language sound systems is growing in the world linguistics. The urgency of the topic of the scientific research is testified by the necessity of studying the problem of phoneme equivalence in modern linguistics and making clear theoretical conclusions on the degree of phoneme equivalence in the contrasted languages, in particular in the English and Uzbek languages.

In today's world linguistics, research works are being carried out on the priority directions such as articulation, acoustics, perceptive and linguistic aspects of Phonetics, which deal with the phonetic units – speech sounds, syllable, stress, intonation, vowel harmony and their realities in speech. Scientific study of functional-linguistic features of the vowel sounds includes the positional variants of vowels as well as their phonological status. Studying the most common positional variants of vowel phonemes and identifying their degree of equivalence in the compared languages is one of the challenges pending to be solved in the English and Uzbek linguistics.

During the years of independence of Uzbekistan, a great deal of attention has been paid to know foreign languages perfectly in order to thoroughly master all sciences and to be aware of world science achievements in time. Development of science has risen to the level of state policy. The Strategy for the Development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 has highlighted the "Development of Education and Science", in which the issue of deep study of foreign languages is on the agenda, along with other disciplines¹. Therefore, there is the necessity for the fundamental monographic researches based on the new scientific conception on the factors of the potential interference of the vowel phonemes, which arise as a result of the interaction of contrastive languages, and identification of the degree of vowel equivalence in the English and Uzbek languages.

The dissertation will serve, at a certain extent, to bring into force the following Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, and other normative-legislative documents related to the theme of the research: PD-№1875 as of December 10, 2012 "On Measures to Further Improve Foreign Language Learning System", PD-№4947 as of February 7, 2017 "On Strategy of Actions on Further Development of the Republic of Uzbekistan", and Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on August 8, 2017 "On Measures to Further Improve Foreign Language Teaching in Educational Institutions".

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4797-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони/ Халқ сўзи, 2017 йил, 8 февраль. № 28.

Relevance of the research to the leading directions in the development of science and technology in the Republic. The dissertation has been conducted within the scope of the priority directions of the development of science and technology in the Republic I. «Ways of shaping and implementing a system of innovational ideas in social, legal, cultural, educational-spiritual development of informationally equipped society and a democratic state».

Degree of the study of the problem. The phonemic aspect of speech sounds of the English literary language, in particular the vowels and their phonetic and phonological features in the stressed and unstressed positions have been studied in abroad by D.Jones, N.Erdely, L.Hultzen, B.Trnka, A.Cohen, J.O`Conner, A.Gimson, J.Kaye, S.Brownlee, A.Jonathan, V.Vassilyev, A.Liberman, G.Torsuyev, V.Mikhalchuk, I.Polushkina, E.Bobilyova, T.Chugayeva²; in Uzbekistan by A.Abduezizov³. A.Gimson studied the English speech sounds from articulatory-acoustic point of view on the basis of phonetic experimental methods⁴. T.Ann Reiko made a perceptual study of English phonemes⁵. A.Abduezizov researched the unstressed positions of English vowels and revealed the reasons of having different variations of the vowel phoneme /ə/⁶.

The articulatory-acoustic features of Uzbek vowels in stressed and unstressed positions, the peculiarities of vowel reduction in the Uzbek language have been studied in abroad by A.Sjoberg; in Uzbekistan by D.Polivanov, A.Gulomov, A.Kononov, Sh.Shoabdurahmonov, S.Otamirzayeva, A.Mamatov,

² Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge: Heffer, 1960; Эрдели Н.Б. О нейтральном гласном в английском языке//«Филологические науки», №1.1960. – С. 68-79; Hultzen L.S. System Status of Obscured Vowels in English // Languages, vol. 37. № 4. 1961. – P. 565-569; Trnka B. A Phonological Analysis of Present day Standard English. – Tokyo: Hokuon Publishing Co., 1966; Cohen A. The Phonemes of English. 3rd print. – The Hague: Martinus Nijhoff, 1971; O`Connor J.D. Phonetics. Penguin Books. – Great Britain, 1988; Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989; Kaye J. Phonology a cognitive view. – USA: Routledge, 1989; Brownlee S. A. The Role of Sentence Stress in vowel reduction and formant undershoot: a study of lab speech and informal, spontaneous speech. A Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Texas. – Austin, 1996; Jonathan A. B. Positional neutralization: A phonologization approach to typological patterns. A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics. The University of California – Berkeley, 2002; Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – M.: High School Publ. House, 1970. – P. 29; Либерман А.С. Безударные гласные английского языка//Иностранные языки в школе, №5. 1975. – С. 72-81; Либерман А.С. Долгота гласных английского языка // Иностранные языки в школе, № 2. 1966. – С. 25-31; Торсуев Г.П. Константность и вариативность в фонетической системе. – М.: Наука, 1977; Михальчук В. А. Модификации английских гласных в связной речи: на материале вокалического стыка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Минск, 1999; Полюшкина И. В. Особенности ударного вокализма в английской спонтанной разговорной речи: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2003; Бобылёва Е.А. Сравнительно-историческое исследование английского безударного вокализма: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2004; Чугаева Т. Н. Звуковой строи языка в перцептивном аспекте (эксп-ное исс-е на материале англ-го яз.): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2009.

³ Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967; Абдуазизов А.А. О безударном вокализме английского языка // Вопросы филологии. Вып.17, Сборник №1 ТГПИИЯ. – Т., 1969. – С. 1-14; Абдуазизов А.А. К типологии фонологических систем (на материале английского и узбекского языков): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1974.

⁴ Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989.

⁵ Ann Reiko T. M. Multidimensional Map of the phonemes of English: a perceptual study. A Dissertation for the degree of doctor of philosophy in educational psychology, – University of Hawaii, 1981.

⁶ Абдуазизов А.А. О безударном вокализме английского языка // Вопросы филологии. Вып.17, Сборник №1 ТГПИИЯ. – Т., 1969. – С. 1-14.

A. Abduazizov, T. Qudratov, B. Reshetov, Kh. Daniyarov, A. Mahmudov, J. Mamatov, M. Mirtojiev⁷. Also in the works of Turkologists, such as A. Sherbak, N. Baskakov, X. Dadaboev, the peculiarities of the Uzbek language sound system, along with other Turkic languages, are revealed⁸. For the first time in the Uzbek linguistics A. Makhmudov studied the sound system of the literary language by experimental phonetic method⁹. M. Mirtojiev, along with the literary Uzbek vowels, also experimentally researched the vowels in the dialects as well as in the borrowed lexicon¹⁰. S. Rizaev studied the frequency of usage of vowel phonemes in the Uzbek language by linguostatistical method¹¹. A. Abduazizov undertook a research on the sound system of the language by the experimental phonetic method in the materials of the English and Uzbek literary languages¹².

The problems of vowel equivalence and the potential interference in the system of vocalism of the contrasted languages have not been studied yet. The scientific study of this problem plays an important role both from theoretical point of view, as there is identified the degree of vowel equivalence as well as factors of potential interference, and from practical point of view, as the conclusions of the research serve to more effective acquisition of the English vowel pronunciation.

Relevance of the dissertation topic to the research works carried out at the higher educational institution where the work has been done. The dissertation has been carried out within the scope of the perspective research project of the Uzbek State University of World Languages on "Theory and Practice of Linguistics and the Efficiency Teaching of Foreign Languages".

The aim of the research work is to determine the degree of vowel equivalence on the basis of the phonological features of vowel phonemes in the

⁷ Sjoberg A.F. Uzbek Structural Grammar. Indiana University. Vol.18. The Hague, 1963; Поливанов Д. Е. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. – Т.: Узгосиздат, 1933; Фуломов А. Ўзбек тилида урғу. – Т., 1947; Кононов А.Н. Грамматика современного литературного узбекского языка. – М.: Изд-во Академии наук, 1960; Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Т.: Ўзфанакаднашр, 1962; Отамирзаева С. Звуковой состав наманганского говора узбекского языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Л., 1963; Маматов А. Андижанский городской говор узбекского языка (фонетико-морфологические особенности говора): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1967; Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967; Абдуазизов А.А. К типологии фонологических систем (на материале английского и узбекского языков): Автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук. – М., 1974; Кудратов Т. Переходные говоры узбекского языка (На материале говоров Шахрисабзского, Яккабагского, Чиракчинского и Камашинского районов Кашкадарьинского области): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1968; Решетов В., Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси (Фонетика, Морфология, Лексика). – Т.: Ўқитувчи, 1978; Данияров Х. Опыт изучения джекающих (кыпчакских) диалектов в сравнении с узбекским литературным языком. – Т.: Фан, 1975; Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1980; Маматов Ж.Т. Ўзбек тилида редукция: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. – Т., 2009. – 26 б; Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013.

⁸ Щербак А.М. Сравнительная фонетика тюркских языков. – Л.: Наука, 1970; Баскаков Н.А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. – М.: Наука, 1988; Dadaboyev X.A., Xolmanova Z.T. Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. – Т.: Tafakkur bo'stoni, 2015.

⁹ Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1980.

¹⁰ Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013.

¹¹ Ризаев С.А. Ўзбек тилининг лингвостатистик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. ... дисс. автореферати. – Т., 2008.

¹² Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967.

English and Uzbek literary languages.

The tasks of the research work:

to study the phonetic peculiarities of the stressed and unstressed vowels in the English and Uzbek literary languages contrastively and to identify their similar and distinctive features;

to research the phonological status of the stressed and unstressed vowels of the mentioned languages from the contrastive point of view;

to reveal the degree of equivalence of vowel phonemes in the English and Uzbek literary languages;

to identify the linguistic factors that can cause the interference in the vowel systems of contrasted languages and prove their occurrence scientifically;

to propose theoretical and practical conclusions on the results of the contrastive study of vowels in the English and Uzbek literary languages;

The object of the research work is represented by the vowel system of the English and Uzbek literary languages.

The subject of the research work consists of identifying the vowel equivalence based on their phonological features in the English and Uzbek literary languages.

Methods of the research. Descriptive, contrastive, and distributional methods were used in the research.

The scientific novelty of the research work:

the phonetic and phonological isomorphism and allomorphy in the stressed and unstressed vowels of the English and Uzbek literary languages are revealed;

it has been proved that, along with the phonological oppositions, there are also *meaning distinctive sound pairs* in the phonological systems of the contrasted languages;

it has been reasoned that the vowel neutralization has paradigmatic nature in English and syntagmatic nature in the Uzbek language;

the vowel phonemes have been identified to be *semi-equivalent* in the English and Uzbek literary languages;

linguistic factors such as the structure of the vowel systems, the articulatory-acoustic peculiarities of vowels, having no unstress, the positional variants of vowel phonemes, the vowel Orthography and the vowel Orthoepy have been scientifically proved to be the source of the potential interference of vowel phonemes in the contrasted languages.

The practical results of the research work consist of the followings:

scientific conclusions and recommendations on the results of the Contrastive Phonological study of the vowel systems of the English and Uzbek literary languages have been developed;

conclusions on the consideration of linguistic factors that cause the interference during the study of pronunciation of English vowels have been included in the curriculum of the subject of Communicative - Normative Phonetics.

The results of the research have been proved reliable by the fact that it is based on the theory of the Moscow Phonological School, as well as on the scientific conclusions of a number of studies of Turkish and world languages, and by the fact that the practical implementation of the research outcomes were acknowledged by competent organizations.

Scientific and practical value of the research results. The scientific significance of the research results has been indicated by the fact that the scale of the phonological oppositions and their classifications have been revealed completely in both languages; the degree of vowel equivalence and the factors causing the potential interference of vowels in the English and Uzbek literary languages have been identified and proved scientifically; it has contributed to the development of the sound system of the language.

The practical significance of the research results is that it can be applied to effective teaching of English pronunciation to native speakers of the Uzbek language, writing textbooks and guidebooks on practical phonetics of English, and also the Contrastive Phonetics and Phonology of the English and Uzbek languages; as well as the research outcomes may be useful for students and researchers interested in the problems relating to the topic of the research.

Implementation of the research results. The scientific results based on the Contrastive Phonological study of the vowel systems of the English and Uzbek literary languages were used in the following:

scientific-theoretical conclusions on Phonological interference were used in the Project SRP-1, A-1-219 "Creation of educational-methodological complex providing the acquisition of C1 level of Common European Competence (CEFR) in Higher Education directed to teach a foreign (English) language" (Certificate of the Ministry of High and Secondary Specialized Education as of March 5, 2018, number 89-03-919). As a result, the relevant sections of the textbook "Communicative - Normative Phonetics" were created on the basis of scientific conclusions of the research;

scientific conclusions relating to the phonetic and phonological features of vowels, the phonological oppositions and meaning distinctive sound pairs were used in the radio program "Bedorlik" prepared by editorial of "Cultural-educational and artistic broadcasting" of "O'zbekiston" teleradiochannel of the National teleradiocompany of Uzbekistan (Certificate of the National Tele-radio company of Uzbekistan as of February 19, 2018 number 02/0-1-26). The scientific results of the research served to improve the efficiency of learning the vowel pronunciation of radio listeners by revealing how to acquire the specific peculiarities of English vowels.

Approbation of the research results. The results of the research were introduced to public in the reports at 2 international and 3 republican scientific and practical conferences.

Publication of the research results. On the theme of the research, 16 scientific works, including 11 scientific articles, among which 1 article in international and 10 articles in republic scientific journals recommended by the

Supreme Attestation Commission for publishing the main scientific results of the doctoral dissertations on philological sciences were published.

The outline of the thesis. The dissertation consists of the introduction, three chapters, conclusion, the list of the used literature and the appendix. The volume of the dissertation comprises 146 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **Introduction** the information about the urgency and topicality of the research theme, a comprehensive description of the degree of the study of the problem, the purpose and objectives of the research, the object and the subject, the conformity with the priorities of the national science and technology development, the scientific novelty and practical results of the research, the reliability of the obtained results, the implementation of the research results, the published works and the structure of the research is provided.

Chapter one, entitled "**Theoretical Methodology of researching the sound system of the language**", analyzes the segmental and supersegmental units, speech sounds and phonemes, phoneme theories, theoretical foundations of contrastive study of vocalism in the discussed languages.

Speech sounds are usually studied from the point of physiological (the formation of speech sounds), acoustic (frequency, intensity, timbre and duration of speech sounds), perceptive (the way of hearing speech utterances), and linguistic (recognitive and distinctive function of speech sounds) features. The study of speech sounds from the mentioned points of view requires differentiation of four aspects of phonetics: Articulatory Phonetics, Acoustic Phonetics, Perceptual Phonetics and Functional Phonetics or Phonology. These aspects of Phonetics are interconnected and can not be separated from each other. However, each of the above mentioned aspects of Phonetics can be a separate research object depending on the aim of research. The linguistic aspect of Phonetics, along with the term *Phonology*, is also called as *Phonemics* or *Phonematics*¹³. Phonology deals with the socio-linguistic (recognitive and distinctive) functions of phonetic units. Phonology has segmental and supersegmental layers, as the separation of phonetic units into segmental and supersegmental ones. The smallest segment units that serve to change the meaning and form of a word are called phonemes. Each phoneme consists of unlimited number of phones¹⁴. Segmental phonology studies the phonemes realized in different speech sounds. Supersegmental phonology is also called as prosody, which explores the distinctive functions of supersegmental units, such as syllable, stress, and intonation components. The syllable, stress and intonation, when they serve to change the meaning of a word, are termed as syllabeme, accenteme, and intoneme¹⁵. For instance, syllable division, stress and pause, one of the components of intonation, serve to differentiate the meaning in

¹³ Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Тошкент, 2010. – Б. 17.

¹⁴ Джуманова Д.Р. Сўзнинг тил алоқа жараёнидаги фонологик модели: Филол. фан. д-ри. ... автореферати. – Т., 2016. – Б. 15.

¹⁵ Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Тошкент, 2010. – Б. 17.

the following words and word combinations: syllable division: *олтин иш* – *олти ниш*, stress: *олма* (*мева*) – *олма* (*буйруқ феъли*), pause: *етти / хазинали бой* (*биттадан хазиначи бор еттита бой*) – *етти хазинали / бой* (*еттита хазиначи бор битта бой*). Thus, Phonology, as the pure linguistic aspect of phonetics, deals with the phonological functions of phonetic units.

As the concept of phoneme being founded by I.A. Baudouin de Courtenay¹⁶, on the basis of his ideas a number of phonological schools emerged in linguistics. The most famous of these theories were proposed by Moscow [R.Avanesov, V.Sidorov], S.Petersburg [L.Zinder], Prague [N.Trubetskoy], London [D.Jones] and American [L.Bloomfield] phonological schools. Each of these schools recognizes the phoneme as a language unit, but their phoneme interpretations are based on different approaches. In studying the vowel system of languages, it is desirable to choose the most suitable phonological theory for the language under study, and if it requires, to use the most advanced ideas of each phonological school in the same research.

Vocalism is derived from the Latin word "vocalic" which means "a vowel sound" and represents a system of vowel sounds¹⁷. In the study of the vowel system, one of aspects of the vowel sounds, such as acoustic, articulatory, perceptual or linguistic (phonological) aspect is studied as a separate research object, depending on the purpose of the work.

There are two different approaches on the formation of vowel sounds in linguistics. Based on the traditional approach, the linguists as D.Cristal, S.Leonteva and M.Sokolova say that the air stream is not obstructed in the oral cavity¹⁸. According to other linguists, such as Sh.Rakhmatullaev and A.Makhsumov, the air stream is blocked in the formation of the vowels. Sh. Rakhmatullaev says that in this process "... the vocal cords serve as the obstruction for the air stream and vibrate rhythmically, thus, this barrier is called as the barrier of sound formation"¹⁹. As to A.Makhsumov, the air stream is obstructed in the mouth cavity by touching the front, middle or back part of the tongue slightly²⁰. In our opinion, if the air stream is not blocked in any speech organs, it is unlikely for the speech sounds to be formed, and in this regard, we consider that in the formation of the vowels the air stream is obstructed slightly in the oral cavity.

The articulatory-acoustic aspects of the vowel systems in the English and Uzbek languages have been studied on the basis of phonetic experiments²¹. But the

¹⁶ Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Том I. – М., 1963. – С.121-122.

¹⁷ Большой энциклопедический словарь языкознания. 3-изд. – М.: Боль. Рос-я энцик-дия, 1998. – С. 86.

¹⁸ Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – The USA: Cambridge University Press, 1993. – P. 152.; Leontyeva S. F. A Theoretical Course of English Phonetics. – М.: Vyssaya skola, 1980. – P. 21.; Соколова М. А. и др. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 1996. – С. 60.

¹⁹ Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2006. – Б. 10.

²⁰ Maksumov A.G. English Phonetics. – Tashkent, 2016. – P. 52.

²¹ Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge: Heffer, 1960; Gimson A.C. An Introduction to the Pronunciation of English. 4th ed. – London: New York, 1989; Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1980; Маматов Ж.Т. Ўзбек тилида редуция: Филол. фан. ном. ... дисс. автореферати. – Т., 2009; Абдуазизов А.А. Сопоставительный анализ гласных фонем английского и узбекского языков (на основе рентгенографических фотографических данных): Автореферат дисс. ... канд. филол. наук. – М., 1967.

vowel systems of the contrasted languages have not been studied as a separate research object from a perceptual and linguistic points of view. The contrastive phonological study of the vowel systems of these languages is important as it reveals the phonological peculiarities of vowels, as well as the specifications in their most common positional variants and on the basis of it, the degree of vowel equivalence is identified in the contrasted languages. To identify the degree of vowel equivalence in the languages with different grammatical structure serves as the theoretical basis for the acquisition of not only the pronunciation of the phonemes, but also the pronunciation of their most common positional variants in foreign language learning process.

Chapter Two is entitled "**The Phonetic and Phonological Characteristics of the system of Vocalism in the English and Uzbek languages**", in which the phonetic and phonological aspects of the vowel system, the peculiarities of the stressed and unstressed vowels have been studied separately in each of these languages.

The system of vocalism in the English literary language has a complex character, consisting of three subgroups (monophthongs, diphthongs and diphthongoids²²) according to its structure, and two sub-systems (stressed vocalism and unstressed vocalism) according to the factor of stress²³. There are 10 monophthongs (/ɪ, ɛ, æ, ɑː, ɔː, ɒ, ʊ, ʌ, ɜː, ə/), two diphthongoids (/i:/, /u:/) and eight diphthongs in English. In this language, diphthongs are divided into central (/ɪə, eə, ʊə/) and falling (/eɪ, aɪ, ɔɪ, aʊ, əʊ/) types²⁴. Two types of diphthongs are distinguished in linguistics in terms of their relation to the phoneme system: *phonemic diphthongs* and *phonetic diphthongs*²⁵. The two elements of phonemic diphthongs do not belong to different syllables or morphemes, and therefore they are regarded as monophonemes. Phonetic diphthongs are considered to be biphonemic as their components may function as distinctively different elements and belong to different syllables.

Realization of vowels in unstressed positions has its own peculiarities in English according to which the unstressed vowels may occur as fully expressed, semi-weak and weak vowels, in terms of their qualitative and quantitative features²⁶. Weak vowels are formed as a result of the complete change of the qualitative and quantitative features of vowels. The weak vowel is mainly

²² If the position of speech organs doesn't change during the formation of vowels, these sounds are called monophthongs whereas the formation of diphthongs requires the change of speech organs from one position into another. There are also such vowels in which their articulation the change in the position of the tongue is fairly weak. These sounds are called diphthongoids [Соколова М. А. и др. Теоретическая фонетика английского языка. – М.: Владос, 1996. С. 80]. The term monophthong taken from Greece («*monos* - one, *phthongos* - sound») means «one vowel sound or simple sound» whereas the term diphthong also taken from Greece («*di(s)* - two, *phthongos* - sound») signifies two sounds [Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзб.Мил. Энциклоп. Нашр., 2002. – Б.37, 61].

²³ We studied the problem of vowel equivalence in English and Uzbek from the literary languages view point. It is known that the oral speech may be based on different dialects of a language. But the norms of the literary language are taught to the representatives of all dialects in the secondary education. From this point of view, the vowel systems of the English and Uzbek literary languages have been chosen as the object of this research.

²⁴ Максумов А.Г. English Phonetics. – Tashkent, 2016. – Б. 142.

²⁵ Буланин Л.Л. Фонетика современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1970. – С. 85.

²⁶ Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Moscow: High School Publ. House, 1970. – P. 216.

expressed as the neutral /ə/ or unstressed /ɪ/. D.Jones differentiated three variants of neutral /ə/ (ə₁, ə₂, ə₃) whereas G.Torsuyev identified four variants of it ([ə³], [ə^c], [ə[^]], [ə[·]]) due to the neutral vowel /ə/ has unstable timbre²⁷. In our opinion, it is necessary to differentiate one more variant of the neutral sound /ə/ which is pronounced like /ɪ/ according to its quality. This version of neutral /ə/ can be viewed in the pronunciation of the adjective forming suffix -ible: *accessible* [ək`sesəbl], *imperceptible* [,impə`septəbl], *admissible* [əd`mɪsəbl], *incombustible* [,ɪnkəm`bʌstəbl], *implausible* [ɪm`plə:zəbl].

All vowel phonemes in English, except the diphthong /aʊ/, are replaced by the neutral sound /ə/ in the unstressed position²⁸. But, during the research, we also did not face with the change of the diphthong /ɔɪ/ into the neutral sound /ə/ as well as the vowel /aʊ/.

The phonological aspect of English vowels has its own peculiarities according to which the vertical and horizontal movements of the tongue and also the qualitative and quantitative characteristics are considered to be the phonological distinctive feature. V.Vassilyev, taking into consideration the number of phonological distinctive features in one opposition of English vowels, classified them as follows: a) single opposition; b) double opposition; c) plural opposition, which is distinguished by more than two phonological characters²⁹.

In the process of the research it became clear that the phonological oppositions of English stressed vowels, which can be distinguished by single, double and trifle phonologically distinctive features, remain in unstressed positions, as well.

The system of vocalism in Uzbek had eight up to ten vowel phonemes during its historical development³⁰. If it is taken into consideration that these phonemes had historically long and short variants³¹, their number was about twenty. This indicates that the Uzbek vowel system was historically complicated. Today, the vowel system of Uzbek is quite simple according to its qualitative and quantitative features. There are six vowel phonemes in the modern Uzbek literary language (/ʌ, ɒ, e, ɪ, ʊ, o'/), which are neither long nor short in terms of their quantity. In the historical development of the Uzbek language, the long and short features of vowels became common as a result of vowel harmony being eroded, and neither long nor short vowel phonemes developed³².

The phonological structure of bound morphemes in the Turkic languages, in which the vowel harmony³³ remained, depends on the phonological structure of the rote-morpheme, and it requires the phonetic nuclear of the word to have the initial

²⁷ Jones D. An Outline of English Phonetics. 9th ed. – Cambridge: Heffer, 1960. – P. 89.; Торсуев Г.П. Фонетика английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1950. – С.103-104.

²⁸ Abduazizov A.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Т.: Musiqa, 2007. – P. 123.

²⁹ Vassilyev V.A. English Phonetics (A Theoretical Course). – Moscow: High School Publ. House, 1970. – P. 180.

³⁰ Махмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. – Т.: Ижод нашр., 2006. – Б. 45.

³¹ Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – Б. 68.

³² Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – Б. 68.

³³ To express the vowel harmony in Turkic languages the term «Singarmonizm» is used. «Singarmonizm», which was borrowed from Greece, means *adaptation of vowels*. [Большой энциклопедический словарь языкознание. 3-изд. – М.: Бол. Рос-я энцик-я, 1998. – С. 445].

position. Due to the fact that the vowel harmony is not preserved in the current Uzbek literary language, the phonetic structure of root and bound morphemes is largely dependent on stress. Thus, the last stressed syllable is considered to be the phonetic nucleus of the word (the main part of the word from phonetic view point) in Uzbek³⁴.

Vowels in Uzbek have particular peculiarities in stressed and unstressed positions. Unstressed vowels do not completely change their articulatory-acoustic features in this language³⁵. As a result, the number of Uzbek vowels in stressed and unstressed positions is not changed, with the exception of their qualitative and quantitative features. Vowels in unstressed positions are shorter than in stressed positions in Uzbek as well. The short pronunciation of the unstressed vowels can be influenced by several phonetic factors, including reduction, types of syllable, neighboring sounds, vowel distribution, and others. Reduction can affect both vowels and consonants, as a general sound phenomenon. Reduction of consonants mostly occurs in Turkic languages³⁶. Under the consonant reduction, devoicing of consonants is understood: *мыб* [tʊp], *қад* [qɑt], *барз* [bark] and so on. It is important to note that reduction has specific peculiarities in Uzbek, which may be explained by occurring of it in some stressed vowels.

In Uzbek, the vowel features such as vertical movement of the tongue and labial peculiarities are phonologically significant as they are able to distinguish the meaning of a word individually, whereas the horizontal movement of the tongue is considered to be phonologically insignificant as it can not differentiate the meaning of a word alone. A. Abduazizov, taking into consideration the number of phonological distinctive features in one opposition of Uzbek vowels, classified the vowel oppositions as follows: *a) The opposition, which is distinguished by one phonological character (differentiation of vowels by vertical movement of the tongue or the presence of labial peculiarities): /i-ʊ/, /e-o'/, /a-ʌ/ - the opposition based on the presence of labial peculiarities; /i-e/, /i-a/, /e-a/, /o'-ʊ/, /o'-ʌ/, /ʊ-ʌ/ - the opposition based on the vertical movement of the tongue; b) The opposition, which is distinguished by two phonological characters ((differentiation of vowels by vertical movement of the tongue and also the presence of labial peculiarities): /i-o'/, /i-ʌ/, /e-ʊ/, /e-ʌ/, /a-ʊ/, /a-o'ʰ/*³⁷. In the process of the research, it was found that the phonological oppositions of Uzbek stressed vowels, which can be distinguished by single and double phonologically distinctive features, remain in unstressed positions, as well. Thus, Uzbek vowels have nine oppositions differentiated by one phonological character, and six oppositions differentiated by two phonological characters in both stressed and unstressed positions.

Chapter Three deals with the problem of «**Phonological isomorphism and allomorphy in the systems of vocalism of the English and Uzbek languages**».

³⁴ Махмудов А. Фонетическая система узбекского литературного языка: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1980. – С. 7.

³⁵ Ғулумов А. Ўзбек тилида урғу. – Т., 1947. – Б. 24.

³⁶ Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси. – Т.: Фан, 2013. – Б. 275.

³⁷ Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010. – Б. 68.

The positional variants³⁸ of vowels, the state of being unstressed and the functional-linguistic peculiarities of vowel phonemes in the English and Uzbek languages have been contrastively investigated in this chapter. And also the degree of vowel equivalence and linguistic factors of potential interference of vowels in these languages have been identified.

The positional variants of the vowel phonemes in the contrasted languages have been studied on the basis of the Moscow Phonological School's theory³⁹. The three positional variants of phonemes are differentiated in the theory of Moscow Phonological School: *invariant, variation, variant*⁴⁰. Invariant is the main version of the phoneme and it is realized as a variation or variant depending on its articulatory-acoustic change in a particular phonetic context. If the main version of a particular phoneme (the "invariant") becomes similar to another phoneme because of its positional change, it is considered as a variant; if not similar, as a positional variation of the same phoneme⁴¹. According to the theory of Moscow Phonological School, the invariant occurs in a strong position, whereas the variant occurs in a weak position. There is no limit for a variation from positional point of view. Therefore, it can occur in both strong and weak positions.

M.Djusupov studied the sound system of Russian and Kazakh languages, and classified the vowel phonemes of these languages into three subgroups according to their acoustic and orthographic similarities: *the vowels coincided partially from acoustic point of view, but fully from orthographic point of view; the vowels differentiated from acoustic view point, though coincided from orthographic view point; the vowels coincided from neither acoustic nor orthographic points of view*⁴². This method of contrasting the vowel systems of two languages includes not only phonemes, but also letters, which express them in written form and has important value to study the phonemes, the orthography of which is similar in contrasted languages, but differentiated from articulatory-acoustic point of view. In this regard, we have decided to use this method to study the phonetic features of the vowel system in the English and Uzbek languages contrastively.

In order to identify the similar and distinctive features of the vowel phonemes and their positional variants in English and Uzbek, the vowel systems of these

³⁸ The positional and combinatory variants of speech sounds are differentiated from each other [Зиндер Л.П. Общая фонетика. – М.: Высшая школа, 1979. – С.47]. Under the positional variants of vowels, it is understood, that the qualitative and quantitative changes of vowels depending on the phonetic context such as the stressed and unstressed positions, types of syllables and their distribution in words. The qualitative and quantitative changes of vowels depending on the neighboring consonants are regarded as their combinatory variants [Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – T.: Sharq NMAK, 2010. – Б.39-40]. While studying the degree of vowel equivalence in the English and Uzbek languages, we based on the positional variants of vowels.

³⁹ Аванесов Р.И., Сидоров В.Н. Система фонем русского языка // Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии. – М.: Наука, 1970. – С. 251.

⁴⁰ Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Т.: Фан, 1991. – С. 20.

⁴¹ Аванесов Р.И., Сидоров В.Н. Система фонем русского языка // Реформатский А.А. Из истории отечественной фонологии. – М.: Наука, 1970. – С. 252.

⁴² Джусупов М. Звуковые системы русского и казахского языков. Слог. Интерференция. Обучение произношению. – Т.: Фан, 1991. – С. 30.

languages should be sub-grouped in the following way from the point of their acoustic and orthographic similarities:

a) *the phonemes that coincide partially from acoustic and orthographic view point in the contrasted languages: /ɪ/, /e/, /ɒ/, /ʊ/. Each of these phonemes is expressed in written form with one letter in Uzbek, with several letters and letter combinations in English;*

b) *the vowels differentiated from orthographic view point, though coincided acoustically: /ʌ/. This phoneme is expressed with different letters in the contrasted languages;*

c) *the vowels differentiated from acoustic point of view, though coincided partially from orthographic view point: the vowel phoneme /ʌ/ in Uzbek and /æ/ in English can be example to it;*

d) *the vowels coincided from neither acoustic nor orthographic points of view in the contrasted languages. Such phonemes are important as they exist only in one language and not to have their equivalent in the second language. For example, /o/ in Uzbek does not exist in English, whereas the phonemes /ɑ:/, /ɔ:/, /ɜ:/, /ə/, /i:/, /u:/, /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /aʊ/, /əʊ/, /ɪə/, /eə/, /ʊə/ in English are not available in Uzbek.*

In English, the vowel phonemes can mainly have four or six positional variants. As to Uzbek, mainly three positional variants of vowel phonemes are differentiated⁴³ (See Table 1). This situation indicates that acoustically similar phonemes in the contrasted languages are not entirely equivalent as a sum of sounds. The difference in the types of vowel phonemes and their positional variants in the languages under study have shown that they can not be fully equivalent. In this regard, it is desirable to use the term of semi-equivalent when it comes to speak about the degree of equivalence of vowel phonemes in the English and Uzbek languages.

Table 1

Positional variants of the vowel phonemes

In English		
The phonemes /e/, /ɪ:/, /ɪ/, /aɪ/, /ɪə/, /eə/ are mainly represented in their six different positional variants:	The phonemes /ɒ/, /ʊ/ /ʌ/ /æ/, /ɑ:/, /ɔ:/, /ɜ:/, /ə/, /u:/, /eɪ/, /əʊ/, /ʊə/ are mainly represented in their five different positional variants:	The phonemes /ɔɪ/, /aʊ/ are mainly represented in their four different positional variants:

⁴³ In Uzbek, the combinatory variants of the vowels are also characteristic as well as their positional variants. The linguists, who consider that the vowel system of the Uzbek literary language consists of six phonemes, explain the phonemes /ɪ, e, ʌ/ as front vowels, whereas the phonemes /ʊ, ɔ, ɒ/ as back vowels, and say that back allophones of the front vowels and front allophones of the back vowels are considered to be their combinatory variants which occur under the influence of neighboring consonants [Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Т.: Ўқитувчи, 2010; Маҳмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. – Т.: Ижод нашр., 2006]. According to the linguists, who think that there are more than six vowel phonemes in the Uzbek language, the vowels /ɪ, ʌ, ʊ, ɔ/ have front and back variants (front vowels: /и/, /й/, /о/, /я/; back vowels: /ы/, /у/, /о/, /ə/) and each of them is regarded as an independent phoneme [Тўйчибоев Б. Ўзбек тилининг тарққиёт босқичлари. – Т.: Ўқитувчи, 1996; Данияров Х. Опыт изучения джекающих (кыпчакских) диалектов в сравнении с узбекским литературным языком. – Т.: Фан, 1975]. Our research is based on the first approach because of the vowel systems of the English and Uzbek literary languages being chosen as the object of this research.

<p>invariant (it is the main view of the phoneme): city [ˈsɪtɪ]; variation (it is shorter than invariant in a closed syllable that ends up with a voiced consonant): pig [pɪɡ]; variation (it is much shorter than invariant in a closed syllable that ends up with a voiceless consonant): pick [pɪk]; variation (it is shorter and weaker in unstressed syllable): pity [ˈpɪtɪ]; variant (it resembles other sounds because of being unstressed): geopolitical [ˌdʒiːəpəˈlɪtɪkəl] - geopolitics [ˌdʒiːəpələtɪks], peculiar [pɪˈkjuːliə].</p>	<p>invariant (it is the main view of the phoneme): four [fɔː]; variation (it is shorter than invariant in a closed syllable that ends up with a voiced consonant): ford [fɔːd]; variation (it is much shorter than invariant in a closed syllable that ends up with a voiceless consonant): court [kɔːt]; variation (it is shorter and weaker in unstressed syllable): audition [ɔːˈdɪʃn]; variant (it resembles another sound because of being unstressed): reform [rɪˈfɔːm] - reformation [refɔːmeɪʃən].</p>	<p>invariant (it is the main view of the phoneme): now [naʊ]; variation (it is shorter than invariant in a closed syllable that ends up with a voiced consonant): loud [laʊd]; variation (it is much shorter than invariant in a closed syllable that ends up with a voiceless consonant): lout [laʊt]; variation (it is shorter and weaker in unstressed syllable): outrageous [aʊˈreɪdʒəs].</p>
In Uzbek		
Each of the six vowel phonemes of the Uzbek language is mainly represented in three positional variants:		
invariant (the main view of the phoneme): бир [bɪr];		
variation (shorter and weaker in unstressed syllable): бироз [bɪˈrɒz];		
variation (very short between two voiceless consonants in the following syllables: CVC, CV-CV) ⁴⁴ : чик /ʃɪq/, шиши /ʃ(ɪ)ʃɪ/.		

The types of phonological oppositions have specific characteristics in the English and Uzbek languages. The existence of such phonological oppositions as unidimensional, pluridimensional, proportional, private, gradual and equipollent; but not occurring the isolated opposition are common in both languages. The neutralization of the vowel oppositions is characterized by the specificity of these languages. Paradigmatic (structural) neutralization of vowel oppositions (neutralization of long and short vowels) occur in English, whereas syntagmatic (contextual) neutralization of vowel oppositions (changing of vowel feature based on the horizontal movement of the tongue under the influence of neighboring consonants) happen in the Uzbek language.

It is known that the principle of "being in the same place and in the same position (stressed or unstressed)" among the phonological units that differentiate the meaning of a word concerns primarily to a phoneme, according to which phonemes constitute a phonological opposition: қил /qɪl/ - қул /qʊl/ (in the medial position, stressed); қилади /qɪladi/ - қулади /qʊladi/ (in the initial position, unstressed). In the research process it became clear that the principle for a *phoneme to come in the same place* for differentiating the meaning of words is

⁴⁴ The voiced feature of consonants, which come in the post-position of a word consisting of one syllable, is not changed in English, but is neutralized in Uzbek. The neutralization of voiced consonants in post-position does not imply the need for interpretation of the variations of the vowels in the syllable ended with voiced consonants as a separate positional variation in the Uzbek language.

stable, but the principle of *being in the same position* (stressed or unstressed) is sometimes changeable. Thus, the phonemes in the same place of words but different positions from the point of having stress can differentiate the lexical meaning. Such *meaning distinctive sound pairs* are different from phonological oppositions as one of their members is stressed, whereas the other one is unstressed. As to phonological oppositions, both of their members should be in the same position – either stressed or unstressed. The followings can be examples of *the meaning distinctive sound pairs* in the English and Uzbek languages:

In English: /ʌ - ə/: sum [sʌm] - some [səm]; /ɔ: - ə/: corn [kɔ:n] - can [kən]; /ɪ - ʊ/: kid [kɪd] - could [kʊd]; /u: - ʊ/: too [tu:] - to [tʊ]; /u: - ɔ:/: outdo [aʊt'du:] - outdoor [ˈaʊtdɔ:]; /æ - ə/: abcess [ˈæbses] - absess [əb'ses]; /ɔ: - ɪ/: outfought [aʊt'fɔ:t] - outfit [ˈaʊtfɪt]; /z: - e/: insert [ɪn'sɜ:t] - inset [ɪnset].

In Uzbek: /a - ɪ/: билган – билгин; /ɒ - a/: буғдой – буғдай (буғга ўхшаб); /ɪ - a/: тузли – тузла (туз билан); /ɪ - ʊ/: ювинди – ювунди (овқат қолдиғи); /a - ɒ/: амма – аммо; /o - ɪ/: шаклдор – шаклдир.

Although the examples of *the meaning distinctive sound pairs* are found in languages, especially in English and Uzbek not as often as phonological oppositions, these examples can be enough to prove their existence in a language. It is therefore desirable to classify the vowel phoneme oppositions as *phonological oppositions* and *the meaning distinctive sound pairs* according to their distinctive function.

The mentioned differences in the phonetic and phonological features of the vowel phonemes in the English and Uzbek languages cause the interference for Uzbek people to speak English. In studying the interference relating to a certain level of language, first of all it is necessary to clarify the concepts such as *potential interference* and *factual interference*. By the potential interference, it is understood to reveal the cases, which the mother tongue influences negatively to the norms of the foreign language being learned, by comparing the two-language systems. The factual interference is based on the results of a survey questionnaire and text-based test results⁴⁵. In this research, the influence of Uzbek sound system to the pronunciation norms of English vowels has been studied in terms of potential interference.

In contrasted languages, two types of linguistic factors, which lead to the Phonetic and Phonological interference, should be distinguished: **1) linguistic factors directly connected with the vowel system:** a) *difference in the structure of the vowel systems;* b) *specific peculiarities of vowels from articulatory-acoustic point of view;* c) *occurring of the state of being unstressed differently;* d) *disproportion in the positional variants of vowel phonemes.*

2) linguistic factors indirectly connected with the vowel system: *the distinction in the phoneme orthography and the orthoepy of vowel letters in the contrasted languages* (See Tables 2 and 3).

⁴⁵Словарь социолингвистических терминов. – М., 2006. – С. 82.

Table 2

Orthography of the vowel phonemes in the English and Uzbek languages

In English		In Uzbek	
Vowel phonemes	Expression of vowel phonemes in written form (the vowel phonemes are mainly expressed with the following letters and letter combinations)	Vowel phonemes	Expression of vowel phonemes in written form
/ɪ/	“i”, “y”, “e”, “a”, “u”, “o”, “ee”, “ie”.	/ɪ/	“i”
/e/	“e”, “a”, “ea”.		
/æ/	“a”, “ai”.		
/ɑ:/	“ar”, “al”, “aff”, “ass”, “au”, “er”, “ear”, “oir”, “age”.	/e/	“e”
/ɒ/	“o”, “a”, “ou”, “ow”, “au”, “ach”.		
/ɔ:/	“aw”, “au”, “or”, “a”, “ou”, “ore”, “oar”, “oor”, “our”.		
/ʊ/	“u”, “o”, “oo”, “ou”.	/ʌ/	“a”
/ʌ/	“u”, “o”, “ou”, “oe”, “oo”.		
/ɜ:/	“er”, “ir”, “ur”, “yr”, “ear”, “or”, “our”, “olo”, “err”, “urr”.	/ʊ/	“u”
/ə/	“a”, “e”, “i”, “o”, “u”, “oar”, “or”, “er”, “ough”, “ar”, “ou”.		
/i:/	“e”, “i”, “ee”, “ea”, “ei”, “ie”, “ey”, “uay”, “eo”, “ae”, “oe”.		
/u:/	“u”, “o”, “oo”, “ou”, “ew”, “oe”.		
/eɪ/	“a”, “ai”, “ay”, “ei”, “ea”, “ey”, “eigh”, “ua”, “ue”.		
/aɪ/	“i”, “y”, “ie”, “ei”, “uy”, “ye”, “igh”.	/oʊ/	“o”
/ɔɪ/	“oi”, “oy”.		
/aʊ/	“ou”, “ow”, “ough”.		
/əʊ/	“o”, “ou”, “ow”, “oa”, “oo”, “ew”.		
/ɪə/	“eer”, “ear”, “ere”, “eir”, “ier”, “ea”.	/ɒ/	“o”
/ɛə/	“air”, “ear”, “are”, “ere”, “ar”.		
/ʊə/	“ure”, “oor”, “our”, “oer”, “ue”, “ewer”.		

Table 3

Orthoepic norms of vowel letters in the English and Uzbek languages

In English					In Uzbek	
Vowel letters	Orthoepic norms of vowel letters				Vowel letters	Orthoepic norms of vowel letters The vowel letter ... gives the sound ... which is partially different according to its articulatory-acoustic features depending on the phonetic context:
	Open syllable in the 1 th type	Closed syllable in the 1 th type	Open syllable in the 2 nd type	Closed syllable in the 2 nd type		
“i”	[aɪ] <i>fine</i> [fam]	[ɪ] <i>pin</i> [pɪn]	[aɪə] <i>tire</i> [taɪə]	[ɜ:] <i>bird</i> [bɜ:d]	“i”	[ɪ]: кий [kɪy], кир [kɪr], қир [qɪr].
“a”	[eɪ] <i>pale</i> [peɪl]	[æ] <i>pat</i> [pæt]	[ɛə] <i>care</i> [kɛə]	[ɑ:] <i>hard</i> [hɑ:d]	“a”	[ʌ]: пат [pat], сана [sana].
“e”	[i:] <i>scene</i> [si:n]	[e] <i>ten</i> [ten]	[ɪə] <i>here</i> [hɪə]	[ɜ:] <i>per</i> [pɜ:]	“e”	[e]: эрк [ɛrk], сени [seni].
“o”	[əʊ] <i>hope</i> [həʊp]	[ɒ] <i>pot</i> [pɒt]	[ɔ:] <i>core</i> [kɔ:]	[ɔ:] <i>corn</i> [kɔ:n]	“o”	[ɒ]: бор [bɒr], момо [mɒ'mɒ].

“u”	[u:]/ [ju:] <i>cube</i> [kju:b]	[ʌ] but [bʌt]	[ʊə]/ [jʊə] <i>pure</i> [pjʊə]	[ɜ:] turn [tɜ:n]	“u”	[ʊ]: туп [tʊr], туриб [tʊ'rib].
“y”	[aɪ] <i>deny</i> [di'nai]	[ɪ] <i>myth</i> [mɪθ]	[aɪə] <i>lyre</i> [laɪə]	[ɜ:] <i>myrtle</i> ['mɜ:tl]	“o”	[o']: тўп [to'r], тўри [to'ri].

The above mentioned linguistic factors, which cause the phonetic and phonological interference of the vowel phonemes in the contrasted languages, impede the pronunciation of English vowels properly. The cause for this interference is on the one hand, the pronunciation habits of Uzbek people are based on the native language standards, and on the other hand, Uzbek native speakers have lack of practice to pronounce English vowel phonemes according to the norms of received pronunciation.

CONCLUSION

1. The articulatory-acoustic character of the vowels in the English and Uzbek languages have their own peculiarities in the stressed and unstressed positions. The distinctive nature of unstressedness in the contrasted languages is manifested in the change of qualitative and quantitative (long-short) features of vowels, occurring of reduction, and vowel distribution in the unstressed positions. English vowels are often replaced by other sounds as a result of being unstressed. There does not exist such a vowel peculiarity in Uzbek.

2. The result of changing the qualitative and quantitative features of vowels in unstressed positions is not the same for all vowel phonemes in English. In unstressed positions, the vowels /ɪ, æ, ɑ:, ə:, ɒ, ʌ, ɜ:, eɪ, əʊ, ʊə/ rarely keep their qualitative and quantitative features and are often replaced by the neutral sound /ə/. The qualitative and quantitative features of phonemes /ʊ/, /u:/ remain almost unchanged when they are unstressed, but only in some words these vowels are changed into the neutral /ə/. In unstressed positions, the phonemes /i:/, /e/, /ɪə/, /eə/ are mostly replaced by the neutral sound /ə/, in some words by the unstressed /ɪ/, but in some words they are almost unchanged. When the vowel /aɪ/ is unstressed, it is often changed into unstressed /ɪ/, as a result of further weakening it is changed into the neutral sound /ə/, in some words it almost completely preserves its qualitative and quantitative features. The phonemes /ɔɪ/ and /aʊ/ mainly keep their qualitative and quantitative features in unstressed positions, changing of these vowels into the neutral sound /ə/ is nearly not found.

3. Reduction influences the unstressed vowels in English, whereas in Uzbek, along with the unstressed vowels it affects stressed vowels as well. In Uzbek, closed vowels are reduced partially in stressed positions, but when being unstressed, they are reduced partially or completely depending on the phonetic context. As to mid-open and open vowels in Uzbek, they are partially reduced in unstressed positions.

4. From the phonological point of view, the systems of vocalism in the English and Uzbek languages have a distinction in the distinctive features of phonemes, in the structure of phonological oppositions, in the types of phonological oppositions and in the neutralization of phonological oppositions.

5. Vowel phonemes have three distinctive features in English (the vowel features based on the horizontal movement of the tongue, vertical movement of the tongue, and sound quality and quantity (long-short vowels)), and two distinctive features in Uzbek (the vowel features based on the vertical movement of the tongue, and the position of the lips).

6. The phonological oppositions of vowels can have a simple or complex structure depending on the structure of the vowel systems of languages. From this point of view, the structure of vowel phonological oppositions is complex in English, whereas it is simple in Uzbek.

7. Phonological oppositions are regarded as the smallest structural unit of the phonological system. Because of being possible to be historically changed, the phonological oppositions are identified depending on a particular stage of language development. The system of vocalism is structurally complicated in modern English, but simplified in Uzbek. Accordingly, the total number of phonological oppositions is over 50 in English and it is 15 in Uzbek.

8. Such phonological oppositions of vowels as unidimensional, pluridimensional, proportional, private, gradual and equipollent exist in the English and Uzbek languages. But the isolated opposition of vowels can not be found in both languages. Neutralization of the phonological oppositions of vowels has a paradigmatic (structural) character in English and a syntagmatic (contextual) character in Uzbek.

9. In addition to the phonological oppositions, there are also the meaning distinctive sound pairs in the contrasted languages. Both members of the phonological oppositions are in the same position from the point of having the stress (stressed or unstressed). As to the meaning distinctive sound pairs, one member of them is stressed, whereas the other is unstressed. The meaning distinctive sound pairs are found in any place of the word in English, but they are usually at the end of the word in Uzbek.

10. The vowel phonemes in the English and Uzbek languages do not coincide with their types, total number, and their positional variants. The phonemes /ɔɪ/, /aʊ/ are mainly represented in their four different positional variants, whereas the phonemes /ɒ, ʊ, ʌ, æ, ɑː, ɔː, ɜː, ə, uː, eɪ, əʊ, ʊə/ mostly occur in their five different positional variants in English. And the English phonemes /e, ɪː, ɪ, aɪ, ɪə, εə/ are often realized in their six different positional variants. The vowel phonemes in Uzbek are mostly represented in their three different positional variants.

11. The phonemes /ɪ/, /e/, /ʌ/ /ɒ/, /ʊ/ are acoustically similar in the vowel systems of the contrasted languages, whereas the other phonemes do not have their equivalent. Although the phonemes /ɪ/, /e/, /ʌ/ /ɒ/, /ʊ/ are acoustically similar, they can not be fully equivalent as the sum of sounds in the contrasted languages. The distinction in the positional variants of vowels in these languages does not allow

them to be fully equivalent. According to the degree of equivalence, the vowel phonemes in the contrasted languages have *semi-equivalent* status.

12. The sharp discrepancy between the system of vocalism in English and Uzbek is the basis for phonetic and phonological interference to happen in learning English. Several linguistic factors cause potential interference of vowel phonemes when Uzbek learners speak English. The source of these linguistic factors is comprised of *the difference in the structure of the vowel systems, the specific peculiarities of vowels from articulatory-acoustic point of view, occurring of the state of being unstressed differently, disproportion in the positional variants of vowel phonemes and the distinction in the phoneme Orthography and the Orthoepy of vowel letters in the contrasted languages*. As a source of potential interference, these linguistic factors impede the Uzbek learners to master the pronunciation of English vowel phonemes. Deep acquisition of the specific features of the mentioned linguistic factors and strengthening of acquired knowledge and skills regularly will provide an important basis for eliminating the sound interference in some time.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 27.06.2017.Fil.21.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
ИНСТИТУТЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ, УЗБЕКСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ,
НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКИСТАНА**

**УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ МИРОВЫХ
ЯЗЫКОВ**

РАДЖАБОВ НАСИР НАСИМОВИЧ

**СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ФОНОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
СИСТЕМЫ ВОКАЛИЗМА АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКОВ**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное языкознание и
переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам**

Ташкент – 2018

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2017.3.PhD/Fil277.

Диссертация выполнена в Узбекском государственном университете мировых языков.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский и русский (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета по адресу www.tashgiv.uz и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» www.ziyonet.uz

Научный руководитель:	Сиддикова Ирода Абдузухуровна доктор филологических наук
Официальные оппоненты:	Сафаров Шахриёр Сафарович доктор филологических наук, профессор Солижонов Собиржон кандидат филологических наук, доцент
Ведущая организация:	АН РУз Институт узбекского языка, литературы и фольклора

Защита диссертации состоится «___» _____ 2018 года в _____ часов на заседании Научного совета DSc.27.06.2017.Fil.21.01. по присуждению ученой степени при Ташкентском государственном институте востоковедения, Узбекском государственном университете мировых языков, Национальном университете Узбекистана им. М.Улугбека по адресу 100047, г. Ташкент, Мирабадский район, улица Шахрисабзкая, 25. Тел.: (99871) 233-45-21; факс: (99871) 233-52-24; e-mail: tashgiv.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного института востоковедения (зарегистрированный под № _____). Адрес: 100047, г. Ташкент, Мирабадский район, улица Шахрисабзкая, 25. Тел.: (99871)233-45-21

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2018 года.
(протокол рассылки за № _____ от «___» _____ 2018 года)

А.М.Маннонов
Председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней, доктор
филол. наук, профессор

К.П.Содилов
Ученый секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней, доктор
филол. наук, профессор

Г.Х.Бакиева
Председатель Научного семинара при
Научном совете по присуждению
ученых степеней, доктор филол. наук,
профессор

ВВЕДЕНИЕ (резюме диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является определение степени эквивалентности гласных фонем английского и узбекского языков на основе их фонологических особенностей.

Задачи исследования:

сопоставительное исследование фонетических особенностей гласных английского и узбекского литературного языков в ударной и безударной позиции, а также определение их сходных и отличительных сторон;

сопоставительное изучение фонологического статуса ударных и безударных гласных рассматриваемых языков;

выявление степени эквивалентности гласных фонем английского и узбекского литературного языков;

определение лингвистических факторов, обуславливающих интерференцию в системе вокализма сопоставляемых языков и научное обоснование причин их возникновения;

предложение теоретических и практических заключений по результатам сопоставительного исследования гласных английского и узбекского литературного языков;

Объект исследования – система гласных английского и узбекского языков.

Предметом исследования является изучение степени эквивалентности гласных фонем английского и узбекского языков на основе их фонологических особенностей.

Научная новизна исследования:

выявлен фонетико-фонологический изоморфизм и алломорфизм ударных и безударных гласных в английском и узбекском литературном языках;

доказано, что наряду с фонологическими оппозициями существуют также и *смыслоразличительные звуковые пары* в фонологической системе сопоставляемых языков;

обоснована парадигматическая природа нейтрализации гласных в английском языке и синтагматическая – в узбекском языке;

определено, что гласные фонемы являются полуэквивалентными в английском и узбекском литературном языках;

такие лингвистические факторы, как структура системы гласных, артикуляционно-акустические особенности, явление безударности, позиционные варианты гласных фонем, орфография и орфоэпия гласных в сопоставляемых языках доказаны как источник потенциальной интерференции гласных фонем.

Научная и практическая значимость результатов исследования.

Научная значимость исследования предопределяется масштабом создания фонологических оппозиций в безударном положении гласных обоих литературных языков, а также полным освещением классификации данных оппозиций, степени эквивалентности гласных в английском и узбекском литературных языках; выявлены и научно обоснованы факторы потенциальной

интерференции, а также, вклада в развитие звуковой сферы языка.

Практическая значимость результатов исследования определяется важностью полученных результатов в эффективном обучении носителя узбекского языка произношению на английском языке, создании учебных пособий и учебников по практической фонетике английского языка или сопоставительной фонетике и фонологии английского и узбекского языков, а также при исследовании звуковой сферы языка студентов-магистров, докторантов и соискателей.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов фонологического сопоставительного исследования системы вокализма в английском и узбекском языках:

научные выводы по фонологической интерференции гласных были внедрены в проект по теме ИТД-1, А-1-219 «Создание учебно-методического комплекса, обеспечивающего овладения уровня С1 по общеевропейским компетенциям (CEFR) в высших учебных заведениях по направлению иностранный (английский) язык в системе обучения» (Справка № 89-03-919 Министерства высшего и среднего специального образования от 5 марта 2018 года), в результате чего на основе научных выводов исследования были освещены соответствующие разделы учебного пособия «Коммуникативно-нормативная фонетика»;

выводы о фонетических и фонологических особенностях гласных, фонологических оппозиций и смыслоразличительных звуковых пар были использованы при подготовке цикла радиопередач «Бедорлик» (Бдительность) редакцией культурно-просветительных и художественных радиопередач телерадиоканала «O'zbekiston» ГУП Национальной телерадиокомпании Узбекистана (Справка № 02/0-1-26 Национальной телерадиокомпании Узбекистан от 19 февраля 2018 года). Научные результаты исследования раскрывают через радиопередачи важные стороны произношения на английском языке, в частности, специфику усвоения своеобразных фонологических особенностей гласных, что способствует повышению эффективности усвоения произношения слушателей.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованной литературы и приложения. Объём диссертации состоит из 146 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Раджабов Н.Н. Инглиз тилидаги урғусиз унлиларнинг фонологик хусусиятлари // Хорижий филология журнали. – Самарқанд, 2011. – № 4. – Б. 50-54 (10.00.00. №10).

2. Раджабов Н.Н. Инглиз тилидаги урғусиз унлиларнинг фонетик хусусиятлари // Филология масалалари журнали. – Тошкент, 2013. – № 1. – Б. 101-104 (10.00.00. №18).

3. Раджабов Н.Н. Ўзбек тилидаги урғусиз унлиларнинг фонологик хусусиятлари // ЎзМУ Хабарлари журнали. – Тошкент, 2013. – № 1. – Б. 202-205 (10.00.00. №15).

4. Раджабов Н.Н. Инглиз ва ўзбек тилларидаги урғусиз вокализмнинг фонетик жиҳатдан қиёсий тадқиқи // Хорижий филология журнали. – Самарқанд, 2013. – № 3. – Б. 20-24 (10.00.00. №10).

5. Раджабов Н.Н. Инглиз тилидаги урғусиз унлиларнинг фонологик оппозициялари таснифи // ЎзМУ хабарлари журнали. – Тошкент, 2014. – № 1/2. – Б. 301-304 (10.00.00. №15).

6. Раджабов Н.Н. Инглиз ва ўзбек тилларидаги урғусиз вокализмнинг фонологик жиҳатдан қиёсий тадқиқи // ЎзМУ хабарлари журнали. – Тошкент, 2015. – № 1/6. – Б. 238-243 (10.00.00. №15).

7. Раджабов Н.Н. Фонетические особенности безударных гласных в узбекском языке // Вестник ЧелГУ. – Челябинск, 2016. – № 9. – С. 140-145 (10.00.00. №10).

8. Раджабов Н.Н. Унли фонемаларнинг тилдаги вазифалари // Филология масалалари журнали. – Тошкент, 2016. – № 4. – Б. 74-79 (10.00.00. №18).

9. Раджабов Н.Н. Инглиз тилида урғули унлиларнинг фонологик хусусиятлари // Тил ва адабиёт таълими журнали. – Тошкент, 2016. – № 11. – Б. 44-45 (10.00.00. №9).

10. Раджабов Н.Н. Нутқнинг фонетик бўлиниши // Илм сарчашмалари журнали. – Урганч, 2016. – № 11. – Б. 33-37 (10.00.00. №3).

11. Раджабов Н.Н. Инглиз тили вокализм системаси хусусида // БухДУ Илмий ахбороти журнали. – Бухоро, 2017. – № 3. – Б. 43-49 (10.00.00. №1).

12. Radjabov N.N. Reduction in the English and Uzbek languages // Достижения и проблемы современной науки: Научный журнал GLOBUS. Материалы VII международной научно-практической конференции. 2 част. – Санкт-Петербург, 2016. – С. 73-74.

13. Раджабов Н.Н. Нутқ товуши ва фонема // Хорижий тилларни ўқитишнинг бугуни ва эртаси: Халқаро илмий анжуман. ЎзДЖТУ. – Тошкент, 2016. – Б. 375-377.

14. Раджабов Н.Н. Инглиз ва ўзбек тилларидаги урғусизлик ҳақида // Чет тилларини ўқитишда янги педагогик ва ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш масалалари: Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2014. – Б. 80-82.

15. Раджабов Н.Н. Инглиз тилида унлиларнинг ўрганилишига доир // Профессиональное становление личности XXI века в системе непрерывного образования: теория, практика и перспективы: Материалы научно-практической конференции. – Тошкент, 2016. – Б. 177-180.

II бўлим (II часть; II part)

16. Инглиз ва ўзбек тиллари унли фонемаларида эквивалентлик // Филология ва маданиятлараро коммуникация: долзарб масалалар ва истиқболлар: Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2018. – Б. 282-285.

Автореферат “ЎзМУ хабарлари” журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги матнлари ўзаро мувофиқлаштирилди.

Бичими: 84x60 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитура рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табоғи: 3,25. Адади 100. Буюртма №20.

«Тошкент кимё-технология институти» босмахонасида чоп этилди.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 32-уй.